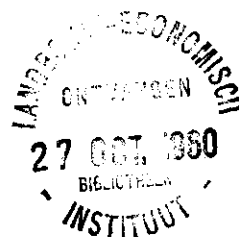

G A R I J P - W A R T E N A

S o c i a a l - e c o n o m i s c h e
s c h e t s v a n h e t r u i l -
v e r k a v e l i n g s g e b i e d
r o n d o m d e P r i n c e n h o f

L4
150
A

N o t a N o . 1 5 0

L a n d b o u w - E c o n o m i s c h I n s t i t u u t
A f d e l i n g S t r e e k o n d e r z o e k

S e p t e m b e r 1 9 6 0

60/1549

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	3
HOOFDSTUK I	ECONOMISCHE STRUCTUUR VAN HET GEBIED 5
§ 1.	De algemene beroepsstructuur 5
§ 2.	De beroepsstructuur der grondgebruikers 9
§ 3.	De huidige en historische bedrijfs-groottestructuur 10
HOOFDSTUK II	ANDERE ASPECTEN VAN DE AGRARISCH-ECONOMISCHE STRUCTUUR 17
§ 1.	Bodemkundige gesteldheid en waterhuishouding 17
§ 2.	Verkaveling en ontsluiting 18
§ 3.	Eigendom en pacht 20
§ 4.	Openbare nutsvoorzieningen 22
§ 5.	Gebiedsvergelijking t.a.v. enkele ruimtelijke produktieomstandigheden 22
HOOFDSTUK III	BEDRIJFSTYPE EN BEDRIJFSVOERING 24
§ 1.	Ligging 24
§ 2.	Cultuurgrond en cultuurgrondgebruik 25
§ 3.	Veehouderij en gebruik van het grasland 26
§ 4.	Motorisatie en mechanisatie 29
§ 5.	Werkgelegenheid en arbeidsbezetting 31
§ 6.	Gebiedsvergelijking t.a.v. het peil van bedrijfsvoering 32
HOOFDSTUK IV	ENKELE AGRARISCH-SOCIALE ASPECTEN 35
§ 1.	Algemeen 35
§ 2.	Inkomenspeil 36
§ 3.	Krottensituatie e.d. 36
§ 4.	Leeftijdsopbouw bedrijfshoofden en landarbeiders 37
§ 5.	Opvolgingssituatie op de bedrijven 38
SAMENVATTING	40
LIJST VAN BIJLAGEN	45

INLEIDING

Een sociaal-economische schets is in hoofdzaak een samenvatting van secundair statistisch materiaal. Het is geen volledig en diepgaand onderzoek naar de agrarisch-economische en -sociale structuur van een ruilverkavelingsgebied, doch een globaal gehouden terreinverkenning.

Het benodigde secundaire statistische materiaal, op het ruilverkavelingsgebied betrekking hebbend, werd verzameld uit de C.B.S.-landbouwtelling van mei 1959. Het behulp van de adviezen van enige plaatselijke deskundigen was het mogelijk uit te gaan van de in het blok wonende grondgebruikers met ten minste 1 ha cultuurgrond. Buiten het blok gelegen cultuurgrond van deze grondgebruikers werd meeggeteld; binnen het blok gelegen cultuurgrond van buiten het gebied wonende grondgebruikers werd niet opgenomen. De grondgebruikers zijn ingedeeld in vier beroepsgroepen. Deze indeling wijkt af van de door het C.B.S. gebruikte categorieën, daar niet uitsluitend op het beroep gelet wordt, maar ook wordt ingedeeld tegen de achtergrond van bedrijfsgrootten en eventueel leeftijd van het bedrijfshoofd. De vier L.E.I.-categorieën zijn:

A: zuivere landbouwers.

Dit zijn landbouwers en veehouders met geen andere beroepen of bezigheden dan het landbouwbedrijf. Ook tuinders, pluimveehouders, varkensfokkers en vetweiders vallen hieronder, wanneer aan genoemde voorwaarde is voldaan.

B: landbouwers met nevenberoep.

Dit zijn de landbouwers, die minstens hun halve arbeidstijd aan het landbouwbedrijf besteden en de rest van de arbeidstijd aan andere bezigheden. Dit nevenberoep kan wel een agrarisch karakter hebben, zoals veehandelaar, melkrijder, landarbeider, loonwerker etc.

C: grondgebruikers met hoofdberoep landarbeider of niet-agrarisch hoofdberoep.

Minder dan de halve arbeidstijd wordt aan het landbouwbedrijf besteed. Hieronder worden ook bedrijfshoofden gerekend die de meeste tijd buiten hun bedrijven werken, terwijl een zoon of andere arbeidskrachten de bedrijfswerkzaamheden verrichten en wellicht de gedeeltelijke leiding hebben.

D: schijnbedrijven en rustende landbouwers.

Schijnbedrijven zijn bedrijfjes van personen, die vroeger geen grond gebruikten of het landbouwbedrijf niet als hoofdberoep uitoefenden en later door ouderdom en/of invaliditeit een betrekkelijk geringe oppervlakte grond voor eigen gebruik en/of bijverdienste voor de oude dag zijn gaan exploiteren. Rustende landbouwers zijn oudere bedrijfshoofden die oorspronkelijk een landbouwbedrijf exploiteerden met een oppervlakte die minstens de helft groter was dan de huidige bedrijfsoppervlakte. Veelal is deze grond afgestaan ten behoeve van een zoon, terwijl de rustende landbouwers inkomsten uit vermogen en verpachte gronden genieten. Ook kunnen vroeger gepachte gronden zijn afgestaan.

Het ruilverkavelingsgebied Garijp-Wartena ter grootte van ongeveer 9200 ha, waarvan ongeveer 7200 ha cultuurgrond (bedrijven ≥ 1 ha), is gelegen in de gemeenten Tietjerksteradeel, Smallingerland en Idaarderadeel. Ongeveer 43% van de 7200 ha cultuurgrond ligt in Tietjerksteradeel, 40% in Smallingerland en 17% in Idaarderadeel. Ongeveer 25% van de oppervlakte cultuurgrond van Tietjerksteradeel, 31% van die van Smallingerland en 24% van die van Idaarderadeel zijn bij deze ruilverkaveling in voorbereiding betrokken. Waar in het ruilverkavelingsgebied de grenzen van de drie gemeenten elkaar ontmoeten liggen de twee petgatengebieden Princenhof en Oude Venen, die niet in het ruilverkavelingsgebied zijn opgenomen. Deze gebieden zijn natuurreservaten, die gedeeltelijk als recreatiegebieden worden gebruikt.

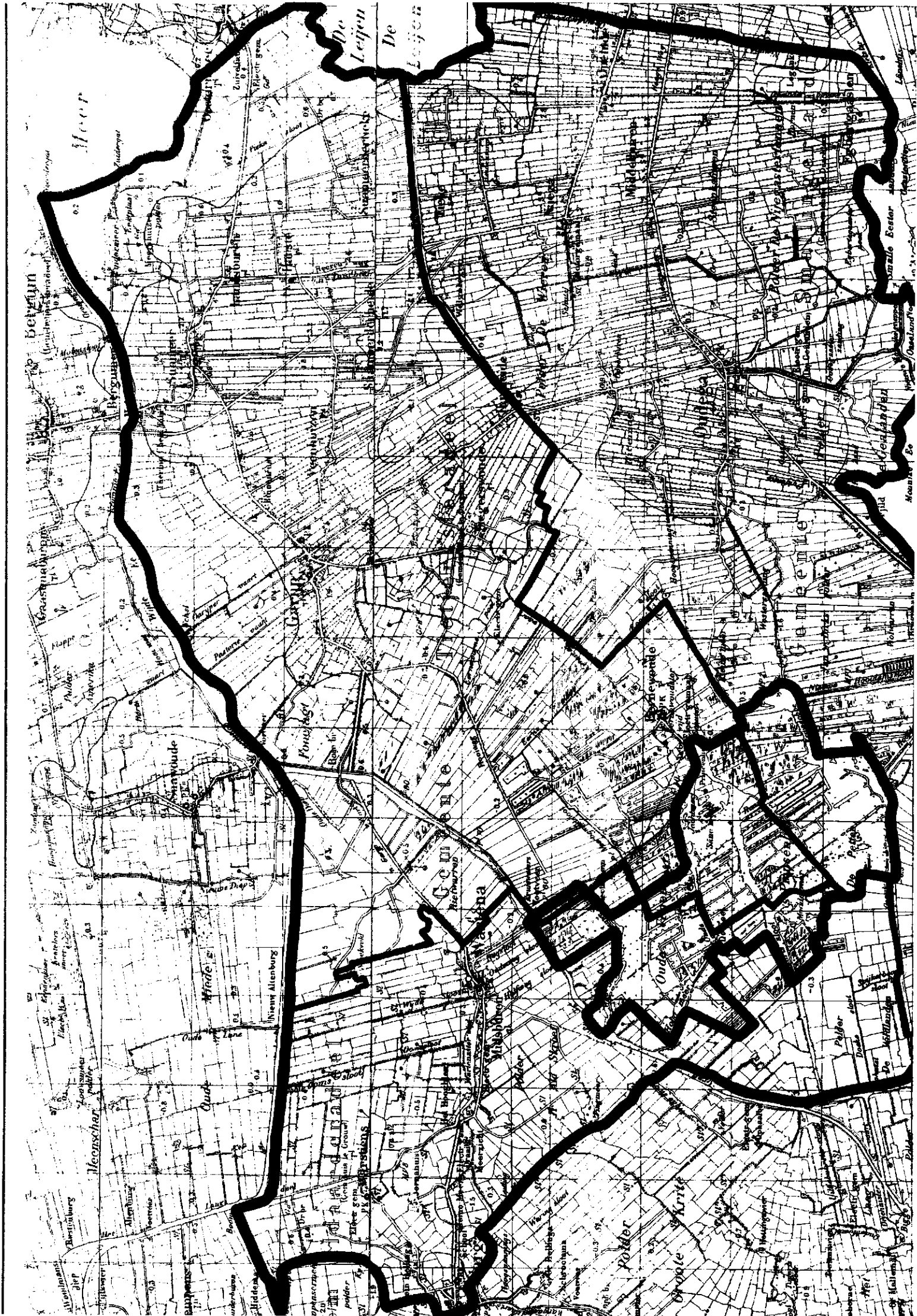
De grenzen van het ruilverkavelingsgebied worden voornamelijk door waterwegen gevormd. (zie de kaart).

Het ruilverkavelingsgebied ligt voor het grootste gedeelte, nl. voor zover het in Smallingerland en Tietjerksteradeel ligt, in het ontwikkelingsgebied - "oude stijl" Oostelijk Friesland (tien gemeenten).

Qua indeling in landbouwgebieden behoort het gebied voor het grootste gedeelte (Smallingerland en Tietjerksteradeel) tot het zandgebied van de Wouden, voor het kleinste gedeelte (Idaarderadeel) tot het veenweidegebied.

Na overleg met de Cultuurtechnische Dienst is het blok voor de weergave van het statistische materiaal in drie delen verdeeld, waarvan de begrenzingen overeenkomen met de gemeentegrenzen. Deze drie deelgebieden worden in het vervolg aangegeven met de namen van de in die deelgebieden gelegen grootste kernen, nl. Oudega (Smallingerland), Garijp (Tietjerksteradeel) en Wartena (Idaarderadeel). Het gebied Oudega omvat de kernen Oudega (± 1500 inwoners), Nijega (± 600 inwoners) en een gedeelte van Opeinde (± 1050 inwoners). Gehuchten in dit gebied zijn Ticke, Middelburen, Egbertgaasten. In het gebied Garijp liggen Garijp (± 1875 inwoners), Suameer (± 1525 inwoners) en Eernewoude (± 350 inwoners). Gehuchten in dit gebied zijn Bergumerdam, Landsburen, Harste, Veenhuizen, Suameerderheide, Suameerderticke en Siegerswoude. In het gebied Wartena liggen de kernen Wartena (± 800 inwoners) en een gedeelte van Warga (± 1475 inwoners). In dit gebied ligt verder nog Warstiens (± 50 inwoners). In de eerste twee deelgebieden is de bevolking van de genoemde gehuchten bij de verschillende dorpen opgenomen (zie de kaart).

De verzamelde statistische gegevens zijn in veel gevallen voor elk van de drie deelgebieden afzonderlijk verwerkt.

HOOFDSTUK I

ECONOMISCHE STRUCTUUR VAN HET GEBIED

§ 1. De algemene beroepsstructuur

Uit gegevens over de algemene beroepsstructuur is een inzicht te verkrijgen in de economische structuur van het gebied. Op grond van gegevens van de volks- en beroepstelling 1947 en de woningtelling 1956 is een globale vergelijking in de tijd mogelijk voor de drie gemeenten waarin het ruilverkavelingsgebied gelegen is (tabel 1).

In alle drie de gemeenten zien wij een aanzienlijke verschuiving in de algemene beroepsstructuur in de richting van de niet-agrarische beroepen. In alle drie de gemeenten is dit ook gepaard gegaan met een zich uitbreidend aantal werkforenzen.

Tabel 1

DE BEROEPSBEVOLKING (1947-1956)

	Aantal personen in:				Indexcijfers voor 1956 (1947 = 100)	
	1947		1956		mannen	vrouwen
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen		
Smallingerland:						
werkend in de landbouw	2020	567	1433	85	71	15
werkend buiten de landbouw	3154	1004	4211	935	134	93
totaal	5174	1571	5644	1020	109	69
waarvan dagelijkse werkforenzen 1)	208	.	314	-	151	.
Tietjerksteradeel:						
werkend in de landbouw	2660	417	1898	203	71	49
werkend buiten de landbouw	2589	961	3262	840	126	87
totaal	5249	1378	5160	1043	98	76
waarvan dagelijkse werkforenzen	399	-	719	54	180	-
Idaarderadeel:						
werkend in de landbouw	646	185	550	72	85	39
werkend buiten de landbouw	1261	341	1369	288	109	84
totaal	1907	526	1919	360	101	68
waarvan dagelijkse werkforenzen	84	.	93	4	111	.

1) Naar andere gemeenten.

Bronnen: 31-5-1947: C.B.S.-volks- en beroepstelling(exclusief de tijdelijk niet-werkenden).
30-6-1956 C.B.S.-woningtelling.

De positieve ontwikkeling van de niet-agrarische werkgelegenheid in die gemeenten heeft dus niet geleid tot een afneming van het uitgaande dagelijkse forenzenverkeer van mannen. In tabel 2 is voor de drie gemeenten het aantal dagpendelaars voor beide teldata uitgedrukt in een percentage van de mannelijke beroepsbevolking.

Tabel 2

UITGAAND FORENZENVERKEER
1947-1956

	Werkforenzen in 1947		Werkforenzen in 1956	
	aantal	in % van aantal werkenden	aantal	in % van aantal werkenden
Smallingerland	208	4	314	6
Tietjerksteradeel	399	8	719	14
Idaarderadeel	84	4	93	5

De werkelijke stijging was het grootst in Tietjerksteradeel evenals de procentuele stijging. De werkelijke en ook relatief geringere stijging in de twee andere gemeenten moet hoogst waarschijnlijk toegeschreven worden aan de daar opgetreden uitbreiding van de werkgelegenheid in de niet-agrarische bedrijfstakken.

Op 31 mei 1947 hadden de drie gemeenten behalve de reeds vermelde dagforenzen ook nog pendelaars die voor een langere periode hun woongemeente verlieten. Deze aantallen bedroegen resp. 348, 331 en 58, d.w.z. 7, 6 en 3% van de mannelijke beroepsbevolking.

Voor het ruilverkavelingsgebied zijn deze cijfers en percentages niet te bepalen. Gezien de afwezigheid van geïndustrialiseerde kernen binnen het ruilverkavelingsgebied zullen de binnen dit gebied wonende industriële en andere niet-agrarische beroepspersonen gedeeltelijk naar buiten het gebied liggende geïndustrialiseerde en/of streekverzorgende kernen pendelen.

Daar de woningtelling 1956 voor de twee globale beroepssectoren agrarisch en niet-agrarisch geen nadere differentiatie verschaft, staat ons alleen de volks- en beroepstelling 1947 ten dienste. In tabel 3 is voor de drie gemeenten de verdeling van de werkende mannelijke beroepsbevolking over de verschillende "bedrijfsklassen" weergegeven.

Tabel 3

DE MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING IN 1947

	De mannelijke beroepsbevolking								Aantal tijdelijk niet-werkenden
	aan-tal	percentage werkend in							
		de land-bouw	de bouw-nijverheid	de metaal-nijverheid	voed.- en genotm.-industrie	overige nijverheid	handel en verkeer	overige beroepen	
Smallingerland	5147	39	9	7	8	9	19	9	383
Tietjerksteradeel	5249	51	9	4	9	5	15	6	316
Idaarderadeel	1907	34	7	8	9	17	18	6	108

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947.

Uit deze tabel blijkt dat in 1947 Tietjerksteradeel qua beroepsstructuur het meest agrarisch was. Smallingerland en Idaarderadeel liggen in dit opzicht aanmerkelijk beneden de 50%. Volgens de C.B.S.-typologie van de Nederlandse gemeenten behoorde Smallingerland zowel in 1947 als 1956 tot de z.g. B4-gemeenten, d.w.z. tot de verstedelijkte plattelandsgemeenten met een heterogene structuur. Heterogene structuur wil zeggen, dat hier sprake is van een verstedelijkte en/of geïndustrialiseerde woonkern (Drachten) met meer dan 5000 inwoners in een uitgestrekt agrarisch gebied. Tietjerksteradeel behoorde in beide jaren tot de categorie plattelandsgemeenten, hoewel in 1956 niet meer tot de A₁-, maar tot de A₂-gemeenten, d.w.z. dat toen minder dan 50% (nl. 37%) van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam was. Idaarderadeel behoorde in beide jaren tot de A₃-gemeenten onder de plattelandsgemeenten omdat minder dan 40% van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam was.

In tabel 3 zien wij ook de procentuele verdeling over de industriële bedrijfsklassen, handel en verkeer en overige beroepen voor 1947. Het hoge percentage voor de "overige nijverheid" in Idaarderadeel moet wel geweten worden aan de in die gemeente voorkomende houtverwerkende industrie en botenbouw.

Door het verschijnsel van het forenzenverkeer zeggen de percentages van de verschillende bedrijfsklassen niet alles over de structuur van de aanwezige bestaansbronnen. Bovendien moet verwacht worden dat sedert 1947 ook binnen de sector nijverheid aanmerkelijke verschuivingen zijn opgetreden, met name in de gemeente Smallingerland.

Tabel 4 geeft de pendelaars in 1947 weer, ingedeeld naar bedrijfsklassen en zowel voor mannen als voor vrouwen. Dit zijn zowel de dag- als overige forenzen.

Tabel 4

UITGAAND FORENZENVERKEER NAAR BEDRIJFSKLASSE IN 1947

	Mannen		Vrouwen	
	aantal	in %	aantal	in %
Landbouw	313	6	1	0
Aardewerk	3	8	-	-
Bouwnijverheid	270	34	-	-
Metaalnijverheid	143	24	1	33
Voedings- en genotmiddelen-industrie	126	14	2	11
Handel	112	9	6	1
Overige beroepen	474	21	122	8
Alle beroepen	1428	13	132	4

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947.

Wij constateren dat in mei 1947 in absolute zin het meest werd gependeld in de bedrijfsklassen landbouw, bouwnijverheid en het conglomeraat "overige" beroepen. Betrokken op het aantal mannelijke

beroepspersonen in de desbetreffende bedrijfsklasse, traden in 1947 de bouwnijverheid, de metaalnijverheid en de "overige" beroepen naar voren.

Hoewel dus voor 1956 in dit opzicht geen vergelijkbare gegevens beschikbaar zijn, verschaft de woningtelling van dat jaar wel enige gegevens over de bestemming van de uitgaande en de herkomst van de inkomende forenzen, waarbij het criterium steeds is het overschrijden van de gemeentegrens. (Het C.B.S. spreekt van "woonforenzen", uitgaand forenzenverkeer in ruime zin, en "werkforenzen", inkomend forenzenverkeer in ruime zin.) Men kan stellen dat het verschijnsel der autochtone pendelaars een gevolg is van de ongunstige werkgelegenheidsontwikkeling in het woongebied. Bij de keus tussen migratie of pendelen zal behalve vele andere keuzebepalende factoren vooral belangrijk zijn de factor van de aanwezigheid van zich uitbreidende passende werkgelegenheid op redelijke pendelafstand (vraagstuk der verbindingen). In dit opzicht kan een politiek van regionale industrialisatie met concentratie in kernen en van verbetering van de infrastructuur aanleiding zijn tot méér forenzenverkeer. In dit verband is het belangrijk te weten dat het onderhavige ruilverkavelingsgebied ongeveer wordt door een vijftal industrialisatiekernen-"nieuwe stijl", nl. Drachten, Leeuwarden, Heerenveen, Bergum en Kootstertille.

De richting van het uitgaande dagelijkse forenzenverkeer in 1956 is in bijlage 1 weergegeven. Alleen die gemeenten zijn genoemd die 10 personen van de uitgaande dagpendelaars opnamen op 30 juni 1956. Voor Smallingerland zijn dit Leeuwarden, Achtkarspelen, en Opsterland. Een grote rij van gemeenten nam toen minder dan 10 pendelaars uit Smallingerland op, daar de drie genoemde gemeenten slechts 18% van Smallingerlands dagpendelaars opnamen. Ook zijn in bijlage 1 de herkomstgemeenten der inkomende pendelaars aangegeven. Dit zijn ook dagpendelaars, terwijl alleen geteld zijn de gezinshoofden en alleenstaanden. Het met het aantal uitgaande dagpendelaars te vergelijken aantal inkomende dagpendelaars is dus nog hoger dan het aangegeven aantal van 536. Bij het inkomende dagelijkse forenzenverkeer voor mannen speelden de omliggende gemeenten Opsterland en Achtkarspelen de hoofdrol. Het dagforenzensaldo van het inkomende-dagforenzenverkeer wijst op de belangrijke werkfunctie die Drachten na 1950 is gaan vervullen. Tietjerksteradeel heeft duidelijk een uitgaande-forenzensaldo. Leeuwarden speelt verreweg de belangrijkste rol bij het uitgaande dagelijkse forenzenverkeer van mannen (42%). Daarop volgt Smallingerland. De meeste inkomende pendelaars kwamen uit Dantumadeel en Achtkarspelen. Het uitgaande-forenzensaldo hangt behalve met een onvoldoende werkgelegenheidsontwikkeling samen met de nabije ligging van Leeuwarden en het feit dat de industriële ontwikkeling binnen de gemeente zich uitgesproken in het meest oostelijke deel der gemeente afspeelt. Idaarderadeel had een inkomende-dagforenzensaldo. Leeuwarden kreeg de meeste pendelaars uit Idaarderadeel, terwijl Rauwerderhem de grootste rol in het inkomende forenzenverkeer speelde.

§ 2. De beroepsstructuur der grondgebruikers

In deze schets wordt in het kader van de gehele economische structuur vooral de agrarisch-economische structuur beschreven. De agrarische beroepsstructuur kan hierin reeds enig inzicht geven. Daarbij beperken wij ons op dit moment tot de beroepsstructuur van de grondgebruikers, die in het ruilverkavelingsblok woonachtig zijn. Hiervoor kunnen recente statistische gegevens gebruikt worden.

In bijlage 2 is een overzicht gegeven van het aantal bedrijven van 1 ha en groter naar hoofdberoep van het bedrijfshoofd en naar grootteklasse. Voor de indeling in beroepsgroepen is gebruik gemaakt van de in § 1 omschreven L.E.I.-categorieën.

In tabel 5 is het een en ander verkort weergegeven.

Tabel 5

BEROEPSSTRUCTUUR GRONDGEBRUIKERS

Met bedrijven ≥ 1 ha

	Aantal bedrijven	Percentage bedrijfshoofden behorend tot beroepsgroep			
		A	B	C	D
Oudega	274	81,0	3,5	9,0	6,5
Garijp	258	80,0	1,0	12,0	7,0
Wartena	58	91,0	3,5	3,5	2,0
Gehole gebied	590	81,5	2,5	9,5	6,5

Bronnen: C.B.S. mei 1959 en L.E.I.

A- en B-grondgebruikers gezamenlijk maken voor het gehele gebied 84% van het totaal aantal grondgebruikers uit. De verschillen tussen de deelgebieden zijn niet groot te noemen. Garijp en Oudega hebben het grootste percentage C- en D-grondgebruikers (resp. 19 en 15,5%); Wartena heeft 5,5 % C- en D-grondgebruikers. Het percentage C- en D-bedrijfshoofden van 16% is niet hoog te noemen. Uit bijlage 2 blijkt dat er een duidelijk verband bestaat tussen beroepsstructuur der grondgebruikers en de groottestructuur der bedrijven; de meeste C- en D-bedrijven zijn bedrijven van 1-5 ha (85%).

In bijlage 3 zijn de nevenberoepen der B-grondgebruikers aangegeven. Deze nevenberoepen zijn grotendeels nauw bij de landbouw betrokken (melkrijders, landarbeiders, loonwerkers) of direct afhankelijk van of verbonden met het agrarische bedrijf. In het gebied Oudega kwam nog een drietal B-grondgebruikers met een verzorgend of industrieel nevenberoep voor. Op één na zijn alle bedrijven van de B-grondgebruikers niet groter dan 15 ha (zie bijlage 2). Ook zijn in bijlage 3 de hoofdberoepen van de C-grondgebruikers weergegeven. Bijna 20% heeft het hoofdberoep landarbeider, ruim 20% heeft een direct van de landbouw afhankelijk hoofdberoep. Verder zijn het loonwerkers, industrie-arbeiders (elk bijna 11%), melkrijders, verzorgende beroepen, grondwerkers.

De D-groep is het sterkst vertegenwoordigd in de gebieden Garijp en Oudega (tabel 5). Hier zijn 33 van de 36 bedrijven kleiner dan 5 ha. Van deze bedrijfshoofden was 76% 65 jaar of ouder.

De grondgebruikers met minder dan 1 ha zijn, voor zover ze geregistreerd waren, weergegeven in bijlage 4. In totaal waren er in mei 1959 90 geregistreerd. Grotendeels betrof het hier C-grondgebruikers (waaronder m.n. landarbeiders en grondwerkers), nl. bijna 70%. Voor ruim 26% waren het D-grondgebruikers (m.n. rustend veehouders).

§ 3. De huidige en historische bedrijfs-groottestructuur

Behalve de beroepsstructuur der grondgebruikers is de groottestructuur der bedrijven belangrijk voor een inzicht in de agrarische structuur van het ruilverkavelingsgebied. Onder b werd reeds op het verband tussen beroepsgroep en bedrijfsgrootte gewezen.

In bijlage 2 is zowel voor het hele gebied als voor de drie deelgebieden de absolute verdeling van het aantal bedrijven over de verschillende grootteklassen weergegeven. Een duidelijker overzicht van de bedrijfsgroottestructuur 1959 geeft tabel 6. Ter vergelijking zijn de gemeentelijke gegevens van 1955 voor de drie gemeenten opgenomen.

Tabel 6

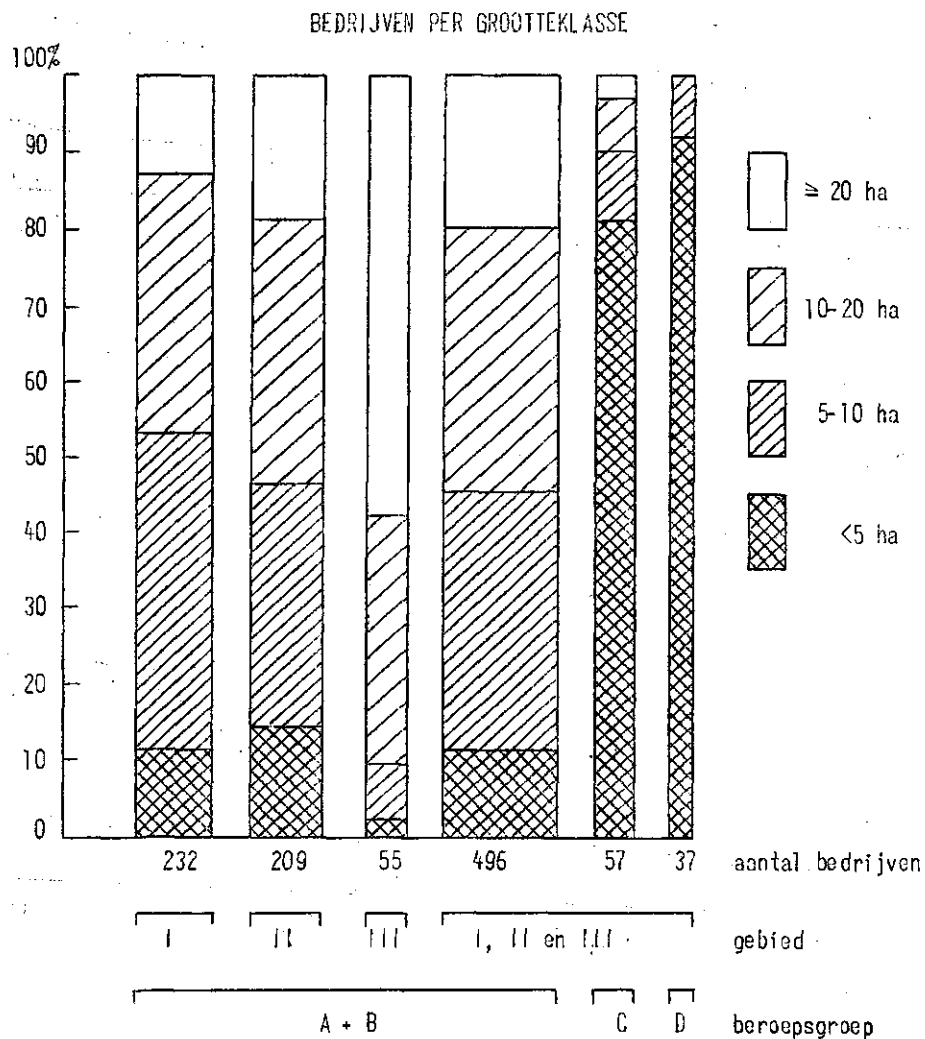
GROOTTESTRUCTUUR VAN DE BEDRIJVEN VAN 1 HA EN GROTER

	Jaar	Percentage bedrijven in de grootte- klasse					Gem. bedrijfs- grootte in ha
		1 - 5 ha	5 - 10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥30 ha	
Alle beroepen:							
gemeente Smallingerland	1955	40	27	21	9	3	9,2
gemeente Tietjerksteradeel	1955	32	32	23	8	5	10,6
gemeente Idaarderadeel	1955	11	12	26	39	21	20,5
Oudega	1959	23	36	30	8	3	10,5
Garijp	1959	27	28	29	11	5	11,9
Wartena	1959	5	7	31	34	23	21,8
gehele ruilverkavelingsgebied	1959	23	30	30	11	6	12,2
Hoofdberoep land- of tuinbouwer							
gemeente Smallingerland	1955	36	29	22	9	4	9,9
gemeente Tietjerksteradeel	1955	27	33	25	9	6	11,2
gemeente Idaarderadeel	1955	9	12	27	30	22	21,0
Oudega	1959	11	42	34	9	4	11,9
Garijp	1959	14	32	35	13	6	13,9
Wartena	1959	2	7	33	35	23	24,1
gehele ruilverkavelingsgebied	1959	11	34	35	13	7	13,9

Bronnen: 1955 C.B.S. alle beroepen: grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer, tuinder, landarbeider en niet-agrariër
 hoofdberoep: grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer of tuinder
 1959 L.E.I. alle beroepen: A-, B-, C- en D-grondgebruikers
 hoofdberoep: A- en B-grondgebruikers

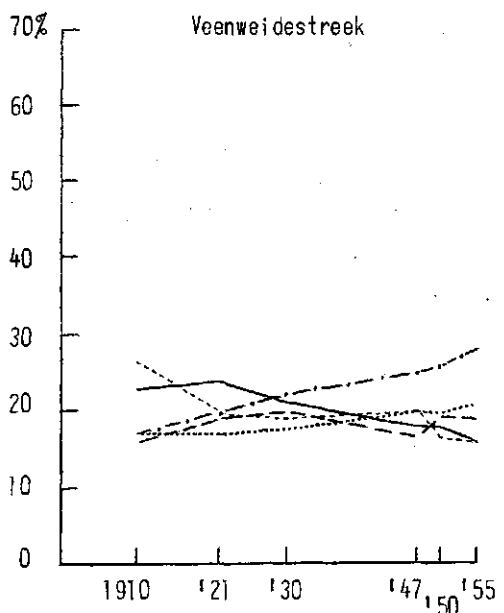
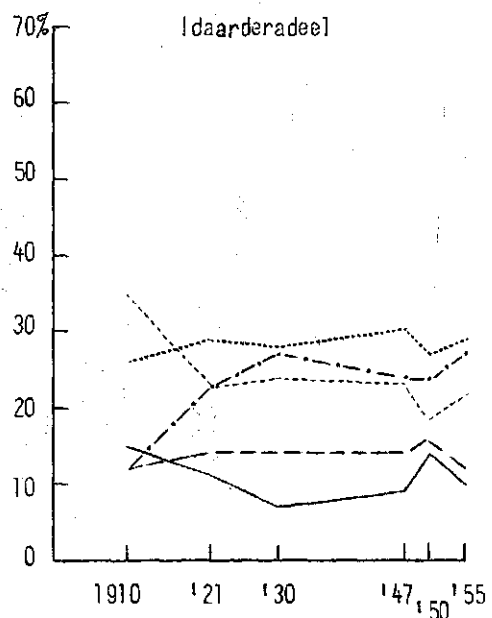
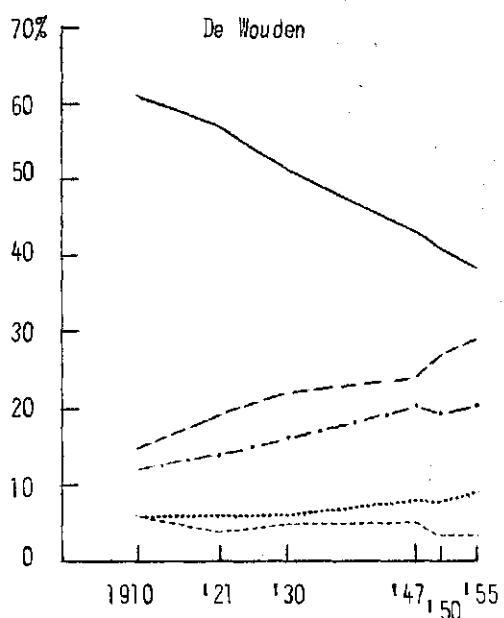
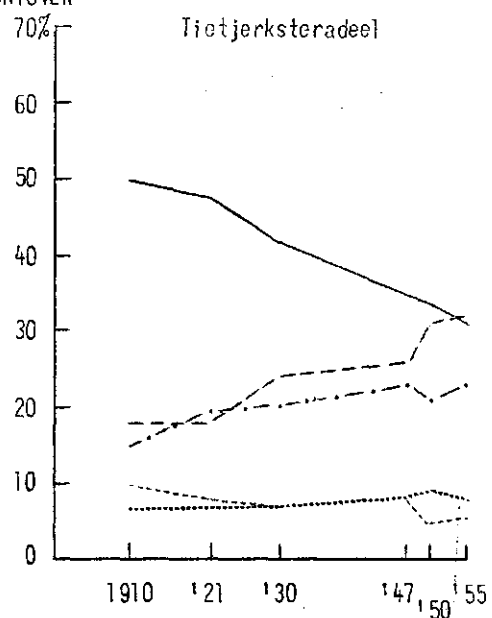
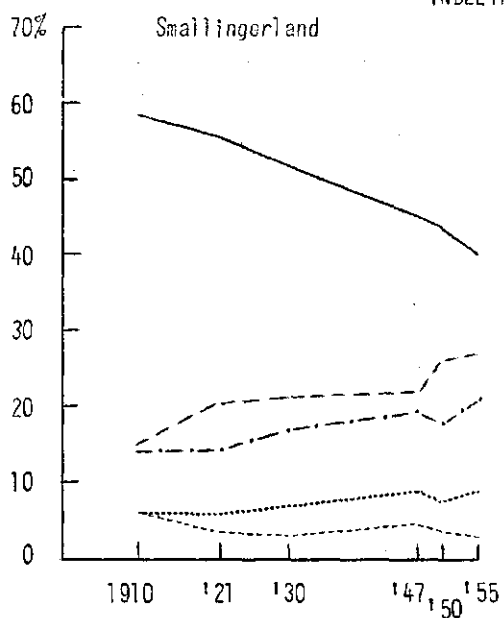
Bovendien is de bedrijfsgroottestructuur 1959 nog eens grafisch voorgesteld in de vorm van staafdiagrammen in grafiek 1.

Grafiek 1

In tabel 7 zijn voor het gehele blok en voor de drie deelgebieden twee kengetallen weergegeven. Het eerste kengetal is het aantal bedrijven van 1-10 ha per 1000 ha cultuurgrond van de bedrijven van 1 ha en groter. Het tweede is het percentage cultuurgrond (van bedrijven van 1 ha en groter) in gebruik bij bedrijven van 1-10 ha. Deze kengetallen zijn berekend voor alle L.E.I.-beroepsgroepen gezamenlijk en voor de A- en B-groep.

INDELING DER BEDRIJVEN

Grootteklasse:

- 1 - 5 ha
- - - 5 - 10 ha
- . - . 10 - 20 ha
- 20 - 30 ha
- 30 ha

Tabel 7

DE BEDRIJVEN VAN 1-10 HA					
	Beroeps- groep	Aantal bedrijven van 1-10 ha		Opp.cultuur- grond in ha van bedrijven ≥ 1 ha	Percentage cultuurgrond in gebruik bij de bedrijven van 1-10 ha
		totaal	per 1000ha cult.gr.		
Oudega	A en B	123	45	2750	29
	alle	163	57	2873	31
Garijp	A en B	95	33	2903	21
	alle	141	46	3078	24
Wartena	A en B	5	4	1236	3
	alle	7	6	1264	3
Gehele gebied	A en B	223	32	6889	21
	alle	311	43	7215	23

Uit de tabellen 6 en 7, evenals uit grafiek 1 blijkt dat de drie deelgebieden wat de bedrijfsgroottestructuur betreft aanzienlijk uiteenlopen.

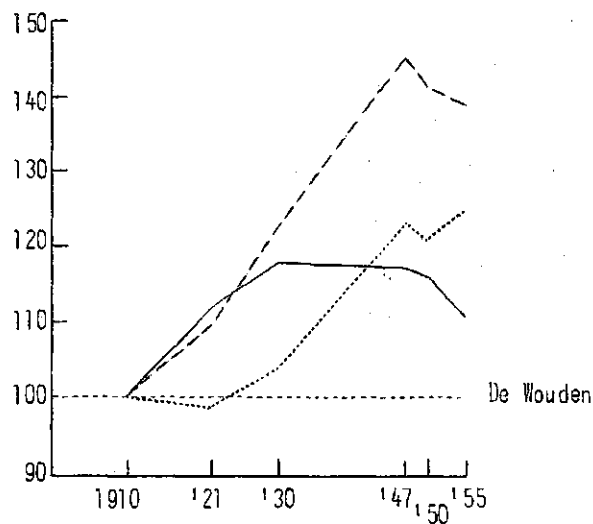
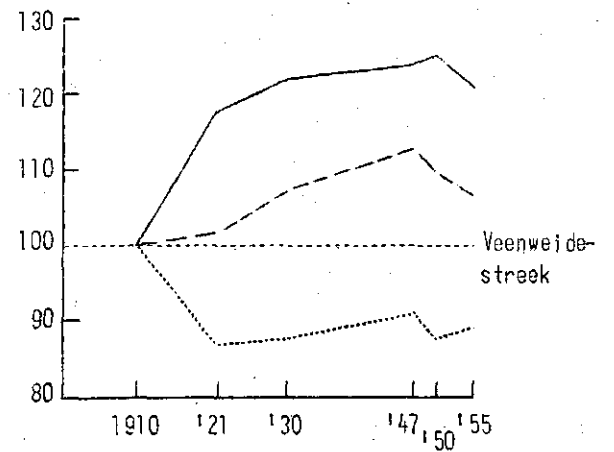
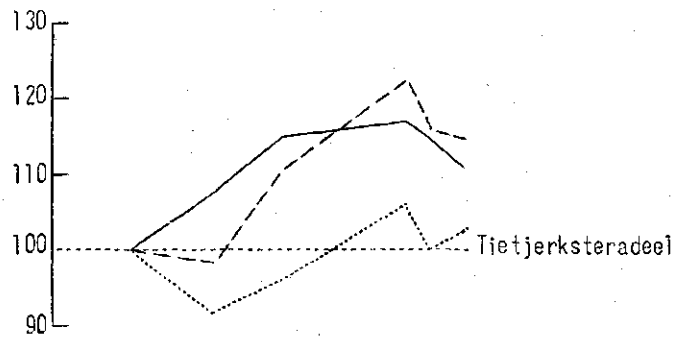
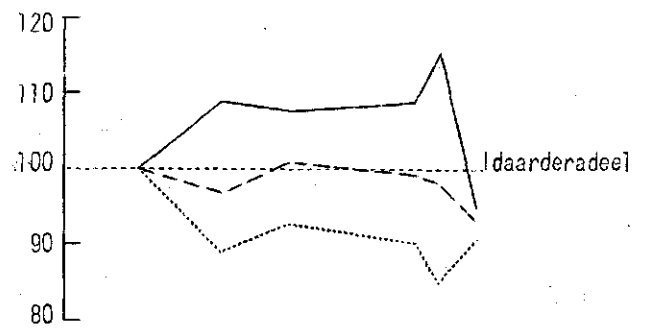
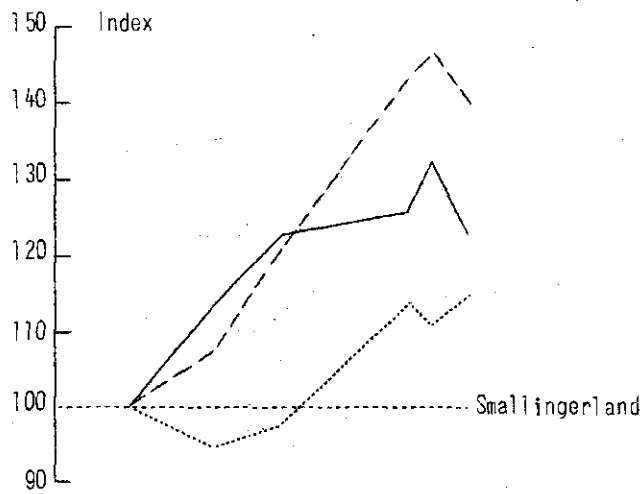
Het gebied Oudega heeft de geringste gemiddelde bedrijfsgrootte. Het gemiddelde voor Garijp ligt daar ongeveer 1,4 (alle beroepen) tot 2 ha (hoofdberoepsgroep) boven, terwijl het gebied Wartena bijna de dubbele waarde van Garijp bereikt (21,8 en 24,1 ha). Voor het hele ruilverkavelingsgebied bedraagt de gemiddelde bedrijfsgrootte 12,2 ha (alle beroepen) en 13,9 ha (hoofdberoepsgroep). De grootteklasse 10-20 ha heeft in alle drie gebieden ongeveer dezelfde procentuele bezetting. Wat de overige grootteklassen betreft zijn er verschillen. De kleinste bedrijven overwegen in Garijp en Oudega, de grootste in Wartena. In het gehele ruilverkavelingsgebied is 45% van de bedrijven kleiner dan 10 ha (hoofdberoepsgroep). Vergelijking van de drie deelgebieden met de gegevens van de gemeenten, waartoe ze behoren, doet zien dat het ruilverkavelingsgebied gunstiger naar voren treedt, even afgezien van de uiteenlopende data, waarop de gegevens betrekking hebben. Volgens de gegevens van tabel 7 blijkt dan ook dat de behoefte aan bedrijfsvergroting het grootst zal zijn in de gebieden Oudega en Garijp. De kengetallen voor het gebied Wartena zijn zeer laag, hetgeen wijst op een veel gezonder bedrijfsgroottestructuur dan in de beide andere gebieden.

De huidige bedrijfsgroottestructuur is het resultaat van een historische ontwikkeling. Om enig inzicht te krijgen in deze historische ontwikkeling van de bedrijfsgroottestructuur kon gebruik gemaakt worden van gemeentelijke cijfers voor verschillende jaren. Voor de drie gemeenten en de landbouwgebieden de Wouden en Veenweidestreek is in bijlage 5 die ontwikkeling weergegeven (alle bedrijven ≥ 1 ha). Tevens zijn gegevens over oppervlakte cultuurgrond en gemiddelde bedrijfsgrootte vermeld.

In de grafieken 2, 3 en 4 zijn achtereenvolgens deze ontwikkelingen ten aanzien van aantal bedrijven, gemiddelde bedrijfs-

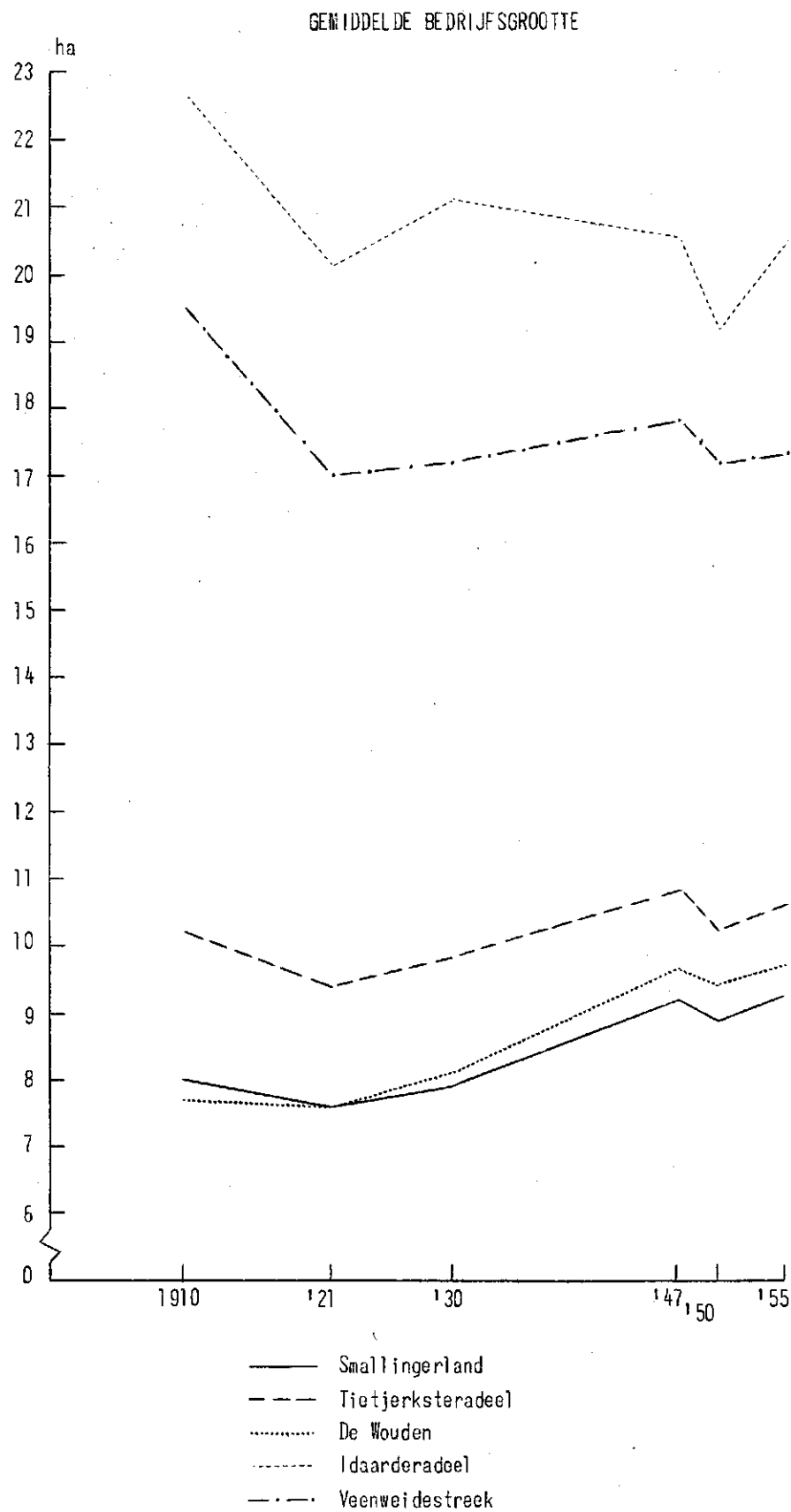
INDEXCIJFERS
(1910 = 100)

Grafiek 3

— aantal bedrijven
 - - oppervlakte cultuurgrond
 ... gemiddelde bedrijfsgrootte

Grafiek 4

grootte en oppervlakte cultuurgrond in lijndiagrammen weergegeven.

In alle drie de gemeenten en in beide landbouwgebieden, waartoe die gemeenten behoren, neemt het aantal bedrijven af. In Smallingerland en Idaarderadeel is dat in ieder geval sedert 1950 het geval, in Tietjerksteradeel al sedert 1947. Deze afnemng van het totale aantal bedrijven heeft zich voltrokken gepaard gaande met concentratiebeweging in de richting van de middelste bedrijfsgrootteklassen vooral. In Smallingerland daalde de procentuele bezetting van de klassen 1-5 en ≥ 30 ha, die van de overige klassen steeg. In Tietjerksteradeel daalde ook de procentuele bezetting van de klasse 1-5 ha, doch die van de klasse ≥ 30 ha nam sedert 1950 enigszins toe. Hier tegenover stond een geringe daling in de klasse 20-30 ha. In de overige klassen was er een procentuele toename. In Idaarderadeel nam de procentuele bezetting van de twee laagste grootteklassen af, terwijl die van de overige drie toenam.

In deze ontwikkelingen van de aantallen bedrijven en de bedrijfsgroottestructuur wordt weerspiegeld een proces van spontane bedrijfsgroottesanering in de agrarische bedrijfstak die niet los staat van de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de andere economische sectoren (industriële en dienstensector, migratie, pendelen).

HOOFDSTUK II

ANDERE ASPECTEN VAN DE AGRARISCH-ECONOMISCHE STRUCTUUR

§ 1. Bodemkundige gesteldheid en waterhuishouding

Landschappelijk gezien vertoont het ruilverkavelingsgebied betrekkelijk grote verschillen; het behoort nl. tot drie landschappen, tot het zand-, het veen- en het kleilandschap. Dit ondanks het feit dat het gehele gebied, met uitzondering van enkele percelen bouwland op de hoge zandgronden, als grasland gebruikt wordt (zie hoofdstuk III).

Op de ontstaansgeschiedenis van het gebied wordt in dit verband niet verder ingegaan (zie daarvoor Rapport No.459 van de Stichting voor Bodemkartering: " De bodemgesteldheid van het ruilverkavelingsobject Garijp-Wartena").

De toestand t.a.v. de waterbeheersing, d.w.z. de waterafvoer en de watertoevoer varieert in dit gebied al naar de relatieve hoogteligging der gronden en de voorkomende bodemtypen. De situatie t.a.v. de waterbeheersing is in sterke mate medebepalend voor de cultuurtoestand van de landbouwgronden.

Het ruilverkavelingsgebied watert, evenals vrijwel de gehele provincie, af op de Friese boezem. De zandgronden van de noordelijke Wouden (oostelijk gedeelte van het gebied) kunnen door hun hogere ligging vrij op die boezem afwateren. Slechts enkele gedeelten, nl. de tussen de zandruggen liggende veengronden en de gronden rondom de meren liggen beneden N.A.P. In dit gedeelte van het ruilverkavelingsgebied liggen een vijftal waterschappen, die de waterhuishouding regelen, één met natuurlijke lozing, de overige door bemaling. Een gedeelte van het zandgebied, in het noordwesten gelegen, ligt niet in waterschapsverband. In de lagere gedeelten van dit gebied kan het water 's winters wel enige overlast opleveren. In de zomer liggen de grondwaterstanden echter aanmerkelijk dieper beneden het maaiveld. Een groot gedeelte van de hogere zandgronden is dan droogtegevoelig, terwijl enkele complexen regelmatig verdrogen. De in het zandprofiel aanwezige keileemlaag beïnvloedt de waterhuishouding in nadelige zin, m.n. wanneer deze op geringe afstand beneden het maaiveld wordt aangetroffen. Naast infiltratie kan ook beregening wellicht op haar plaats zijn om de watervoorziening op de zandgronden te verbeteren.

Het grootste gedeelte van het gebied, dat van de lagere veen- en klei-op-veengronden, behoort echter tot het z.g. Lage Midden van Friesland. Hier levert de ontwatering aanzienlijk meer moeilijkheden op. De grondwaterstanden zijn in dit gebied 's winters zeer hoog, zodat grote gebieden, bij hoog buitenwater, onder water staan. Dit gebied ligt onder N.A.P.; het is het gebied met de vele meren, petgaten, kanalen en vaarten. Ook de zomerwaterstanden zijn aan de hoge kant. Oogstdepressies ontstaan hier door

wateroverlast. De veengronden hebben vaak een geringe draagkracht, waardoor ze spoedig door het vee vertrapt worden, vooral in natte perioden. Ook komen er in de veen- en klei-op-veenprofielen lagen voor, die de grondwaterbeweging storen. Hoog in het profiel gelegen storende lagen kunnen gepaard gaan met een zeer ongelijke ligging van het maaiveld, waardoor veel verliezen optreden bij machinaal maaien. Het grasland op de minst draagkrachtige en slecht ontsloten veengronden wordt voor het overgrote deel als hooiland of als jongveeweide gebruikt. Hetzelfde geldt voor de boezemlanden. Vele van deze hooilandpercelen zijn in gebruik bij vele, meestal kleine bedrijven in de dorpen op de hogere gronden.

Het tot het Lage Midden behorende gebied binnen het ruilverkavelingsblok telt een achttal waterschappen, waarvan een tamelijk groot (Eernewoude c.a., 3420 ha). Dit zijn bijna alle gereglementeerde winterpolders en een enkele zomerpolder. Om de Oude Venen en Princenhof bevinden zich een paar complexen boezemland. Behalve moeilijkheden voortvloeiende uit de kwel vanuit Frieslands boezem in laaggelegen polders geven storende lagen in het bodemprofiel moeilijkheden bij de waterbeheersing. Behalve genoemde tekortkomingen in de waterbeheersing kunnen ook onvoldoende slootonderhoud en onvoldoende detailontwatering worden genoemd (slappe grond bemoeilijkt sloot- en greppelonderhoud).

In het uiterste noordwesten van het ruilverkavelingsgebied, bestaande uit knipkleigronden, ligt de waterstaatkundige situatie weer iets anders. Dit gebied ligt grotendeels in het waterschap Langdeel, dat zich verder in noordelijke richting uitstrekt (gereglementeerde winterpolder van ongeveer 520 ha). In dit kleigebied rondom Warga en Warstiens is de ontwatering over het algemeen goed.

Een betere beheersing van Frieslands boezem en een verbeterde detailwaterbeheersing kan de waterhuishouding van het gehele ruilverkavelingsgebied aanmerkelijk vooruitbrengen. Wellicht is ook nog in dit gebied, zoals in geheel Friesland, sprake van een te grote versnippering van het waterbeheer in bestuurlijk opzicht. Concentratie van waterschappen kan ook hier beschouwd worden als een belangrijke voorwaarde voor de uitvoering van een moderne ruilverkaveling.

§ 2. V e r k a v e l i n g e n o n t s l u i t i n g

Onder de verkavelingstoestand wordt verstaan grootte, vorm en aantal van de kavels, die tot een zelfde bedrijf behoren, alsmede de afstand tussen de kavels en de bedrijfsgebouwen. De Wouden werden gekenmerkt door z.g. strokenverkaveling met bewoning, terwijl hier en daar ook strokenverkaveling zonder bewoning voorkomt (essen). In enkele laat ontgonnen gebieden in de Wouden is de verkaveling moderner en rationeler. In het tot de Wouden behorende gedeelte van het ruilverkavelingsgebied geschiedde de primaire occupatie van het natuurlandschap in de vorm van het gemengde bedrijf. Deze occupatie ging uit van de hoogste delen, waarop zich de dorpen vormden, terwijl de bouwlanden op de hoogste delen van de zandruggen, weide- en hooilanden

in de lagere delen werden gevormd. De verkaveling in stroken ontstond toen de markenorganisatie verdween en het individuele grondbezit zich ging ontwikkelen. Ieder rechthebbende kreeg zijn aandeel in hoge en lage terreinen door dit systeem van verkaveling. De hooilanden zijn het langst gemeenschappelijk bezit gebleven.

Het zandgebied is reeds zeer lang bewoond geweest (werktuigen uit het stenen tijdperk in de omgeving van Egbertsgaasten, de Tieke, de Harste). Ook de bewoning van het klei- en klei-op-veengebied is echter van oude datum. De verspreid in dit gebied voorkomende door knipklei omgeven terpen wijzen hierop. In het kleigebied zijn de terpen meestal op de lichtere iets hoger gelegen kleigronden langs de kreken gebouwd. De terpzool rust op veen waar slechts een dunne knipkleilaag op voorkomt, hetgeen wijst op vroege bewoning van het veenlandschap. De verkaveling in het kleigebied rondom Warga en Warstiens is min of meer grillig bij een verspreide ligging der boerderijen (blokverkaveling). In het veen- en klei-op-veengebied komen weinig boerderijen voor, terwijl er een rechte percelering wordt aangetroffen.

Wat de huidige situatie van de verkaveling betreft zijn in tabel 8 enkele kengetallen weergegeven.

Tabel 8

VERKAVELING								
	Aantal bedrijven	Opp.cultuurgr. in ha	Gem.aantal kavels per bedrijf	Gem.kavelgrootte in ha	Percentage bedrijven met kavels			
					1	2-4	5-9	10 en meer
A- en B-bedrijven								
1 - 5 ha	56	195	2,6	1,35	20	75	5	-
5 - 10 ha	167	1250	3,0	2,43	12	76	12	-
10 - 15 ha	102	1262	3,6	3,44	6	72	22	-
15 - 20 ha	70	1194	3,6	4,72	17	55	27	1
20 - 25 ha	39	870	4,4	5,06	8	56	26	10
25 - 30 ha	28	763	3,5	7,79	18	57	25	-
≥ 30 ha	34	1355	4,0	10,04	9	59	29	3
totaal	496	6889	3,4	4,09	12	69	18	1
Oudega	232	2750	3,3	3,57	11	73	15	1
Garijp	209	2903	3,6	3,84	11	63	24	2
Wartena	55	1236	2,8	7,92	22	69	9	-
C-bedrijven ≥ 1 ha	57	245	2,3	1,88	35	60	5	-
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	82	1,6	1,41	59	41	-	-

Bron: C.B.S., mei 1959.

Uit deze gegevens kan opgemaakt worden dat het gebied Wartena in drie opzichten het meest gunstige beeld vertoont, nl. zowel wat gemiddeld aantal kavels per bedrijf als wat gemiddelde kavelgrootte en percentage bedrijven met geringste aantal kavels betreft. In

Garijp is het gemiddelde aantal kavels per bedrijf wat groter dan in Oudega, terwijl t.a.v. de gemiddelde kavelgrootte de situatie juist omgekeerd ligt. Dit staat in verband met de iets gunstiger bedrijfsgroottestructuur en gemiddelde bedrijfsgrootte in het gebied Garijp (tabel 6). Bij het groter worden van de bedrijven neemt het gemiddelde aantal kavels per bedrijf toe van 2,6 (1-5 ha) tot 4,4 (20-25 ha); bij de bedrijven van 25 ha en groter daalt dit kengetal weer. Vergelijking tussen de drie deelgebieden laat zien, dat Garijp en Oudega het hoogste percentage bedrijven met 5 en meer kavels hebben. Dit zal onder meer veroorzaakt worden door het verschijnsel van het pachten van hooiland in de lagere gedeelten binnen en buiten het ruilverkavelingsgebied. Te verwachten is dan ook dat in die gebieden de gemiddelde kavelafstand aan de hoge kant zal zijn. Het zijn meer de kleine bedrijven in het zandgebied die elders hooiland pachten. Voor de C- en D-bedrijven, die boven buiten beschouwing werden gelaten, zijn ook kengetallen vermeld. Bij de D-bedrijven is het gemiddelde aantal kavels per bedrijf gunstiger, de gemiddelde kavelgrootte ongunstiger dan bij de C-bedrijven. Ook in het percentage bedrijven met 1 en met 2 t/m 4 kavels komt het een en ander tot uitdrukking. Ook hier is de uiteenlopende gemiddelde bedrijfsgrootte mede bepalend voor de verschillen (C-bedrijven 4,3 ha, D-bedrijven 2,2 ha).

Onder ontsluiting wordt verstaan de bereikbaarheid van de kavels, dat wil zeggen aantal, ligging en kwaliteit van de agrarische ontsluitingswegen. Bovendien moet de sociaal-culturele betekenis van een goede ontsluiting in een gebied met verspreide bewoning niet uit het oog verloren worden. Het sociale isolement van de verspreid wonende plattelandsbevolking wordt erdoor opgeheven. De ontsluiting van de hoger gelegen zandgebieden, waar de boerderijen vaak als lintbebouwing langs de wegen (Opeinde, Garijp) of in buurtschappen bijeen (Harste, Siegerswoude, Egbertsgaasten) liggen, kan in het algemeen als redelijk goed gekwalificeerd worden. Dit kan niet gezegd worden van het veen- en klei-op-veengebied. Hier is de ontsluiting slecht, hoewel hier vrijwel geen boerderijen voorkomen. In het knipkleigebied met zijn verspreide boerderijen is de ontsluiting redelijk goed te achten. Aangezien in het westelijke gedeelte van het ruilverkavelingsgebied de recreatie te water steeds belangrijker wordt, zal gezocht moeten worden naar een harmonische oplossing tussen de eisen van de watersport en die van de agrarische ontsluiting.

§ 3. E i g e n d o m e n p a c h t

Ook de juridische structuur van het grondgebruik wordt gerekend tot de externe economische en sociale produktie-onstandigheden te behoren. In de bijlagen 6 en 7 zijn voor het ruilverkavelingsgebied en zijn drie deelgebieden voor de hoofdberoepsgroep en de C- en D-grondgebruikers enige gegevens hierover vermeld, waarbij die van de hoofdberoepsgroep ook naar bedrijfsgrootteklasse zijn gesplitst. Uit bijlage 6 blijkt dat bij de hoofdberoepsgroep 40% van de gebruikte cultuurgrond door eigenaars wordt geëxploiteerd en 60% door pachters.

Voor de gebieden Garijp en Oudega liggen de eigendomspercentages t.a.v. de cultuurgrond op 46 en 43%, voor het gebied Wartena op 22%. Bijna 50% van de door de C-groep geëxploiteerde cultuurgrond wordt door eigenaars geëxploiteerd. Bij de D-groep is dit bijna 80%. De verdeling bij de hoofdberoepsgroep naar bedrijfsgrootte laat geen grote verschillen zien. Alleen bij de grootteklassen 20-25 ha en ≥ 30 ha ligt het eigendompercentage van de oppervlakte cultuurgrond dicht bij de 50%; bij de andere grootteklassen komt het eigendompercentage niet boven de 40%.

Van de 496 A- en B-bedrijven heeft 38% de geëxploiteerde cultuurgrond voor de helft of meer in eigendom. Oudega en Garijp hebben resp. percentages van 42 en 40, Wartena 18%. Bij de C- en D-bedrijven bedragen de overeenkomstige percentages 45% en 79%. Zowel t.a.v. de cultuurgrond als t.a.v. het aantal bedrijven overweegt dus de pacht. De splitsing naar grootteklasse bij de hoofdberoepsgroep levert geen belangrijke verschillen op.

In bijlage 8 zijn als resultaat van de woningtelling 1956 nog gemeentelijke gegevens vermeld over de eigendom/pacht-verhouding m.b.t. de boerderijen en tuinderswoningen in de drie gemeenten. Tietjerksteradeel had het hoogste percentage bewoners-eigenaars (63%), dan Smallingerland (58%); voor Idaarderadeel lag het percentage weer aanmerkelijk lager (34%).

In bijlage 7 zijn t.a.v. de gepachte grond nadere gegevens vermeld. Bijna 4250 ha van de door alle groepen grondgebruikers geëxploiteerde cultuurgrond wordt gepacht (59%). Bijna alles wordt voor langer dan een jaar gepacht. In de hoofdberoepsgroep wordt bijna driekwart van de gepachte grond met bedrijfsgebouwen gepacht. Wanneer wij naar bedrijfsgrootteklasse indelen zien wij verschillen in die zin dat in de klasse der kleinste bedrijven (1-5 ha) slechts 37% van de gepachte cultuurgrond met bedrijfsgebouwen wordt gepacht. In de grootteklasse 5-10 ha is dit al 61%, terwijl daarna dit percentage met de grootteklasse regelmatig stijgt. Tussen de drie deelgebieden zijn geen grote verschillen. Bij de C- en D-bedrijven worden resp. 40 en 47% van de gepachte grond met bedrijfsgebouwen gepacht. De gepachte cultuurgrond is wat de hoofdberoepsgroep betreft voor bijna 80% gepacht van in Nederland wonende particulieren (44% van land- en tuinbouwers, 35% van overige particulieren). Ruim 20% van de gepachte cultuurgrond is eigendom van overige rechtspersonen. Tussen de deelgebieden blijken verschillen te bestaan. Opmerkelijk is b.v. het grote aandeel van de landbouwers-verpachters in het gebied Garijp, het grote aandeel van overige particulieren-verpachters en andere rechtspersonen in gebied Wartena. Overheidslichamen hebben niet meer dan 1% van de gepachte grond in eigendom (hoofdberoepsgroep). Naar bedrijfsgrootteklasse gesplitst treden wel verschillen op. Bij toenemende bedrijfsgrootte neemt het aandeel van land- en tuinbouwers af, neemt het aandeel van overige particulieren toe, evenals dat van de overige rechtspersonen. Overheidslichamen verpachten m.n. aan de kleinere bedrijven (1-10 ha), waaronder ook aan C-bedrijven.

Bij de C- en D-groep zijn wel onderlinge verschillen te constateren. Bij de C-bedrijven spelen overige particulieren, overige rechtspersonen en overheidslichamen een grotere rol in de gepachte cultuurgrond dan bij de D-bedrijven, waar 77% van de gepachte grond eigendom van land- en tuinbouwers is.

§ 4. Openbare nutsvoorzieningen

Ook de situatie ten aanzien van de verschillende soorten van openbare nutsvoorzieningen is een belangrijke factor bij de beoordeling van de kwaliteit van de agrarische structuur.

Bij de woningtelling 1956 zijn gemeentelijke gegevens bekend geworden omtrent de aansluiting van boerderijen op waterleiding en elektriciteit. Deze gemeentelijke gegevens zijn in bijlage 8 vermeld. Vergelijking tussen de drie gemeenten doet zien, dat in 1956 Tietjerksteradeel de gunstigste situatie vertoonde, gevolgd door Idaarderadeel. Smallingerland had voor beide voorzieningen veel lagere percentages. Met name liet toen de watervoorziening nog veel te wensen over.

Volgens opgave van het Provinciaal Elektrisch Bedrijf te Leeuwarden waren per 31 december 1959 in de gemeenten Smallingerland, Tietjerksteradeel en Idaarderadeel nog resp. 203, 89 en 23 te maken onrendabele aansluitingen, waarvan resp. 156, 65 en 21 percelen boerderijen waren. Op 26 november 1958 lagen in het ruilverkavelingsgebied 106 onrendabele percelen, waarvan 62 in het gebied Oudega, 42 in het gebied Garijp en 2 in het gebied Wartena.

Wat de aansluiting op waterleiding betreft zijn geen recente gegevens van het ruilverkavelingsgebied bekend. De dorpen in het gebied worden alle door het hoofdleidingnet bereikt. Uit de cijfers van 1956 bleek echter dat de situatie allerm minst bevredigend was. Op 31 december 1958 bedroegen de verzorgingspercentages (alle woningen) in Smallingerland, Tietjerksteradeel en Idaarderadeel resp. 91,4%, 90,3% en 87,5 % (Wouden 76%, Veenweidestreek 85%). De aansluitbaarheidspercentages bedroegen resp. 95%, 92% en 89% (Wouden 80%, Veenweidestreek 89%). Aansluitbaar zijn de aangesloten woonpercelen en de niet aangesloten woonpercelen liggende op ten hoogste 40 meter afstand van de hoofdleiding. Van de aansluitbare woonpercelen waren resp. 97, 98 en 98% aangesloten. Dit z.g. aansluitingspercentage bedroeg toen voor de Wouden en Veenweidestreek ook beide 95%. Op boerderijen hebben dus alleen de cijfers van 1956 betrekking, hoewel die voor het ruilverkavelingsgebied niet beschikbaar zijn.

Wat de aansluiting op gas en telefoon betreft zijn geen gegevens bekend.

§ 5. Gebiedsvergelijking t. z. v. de ruimtelijke produktie-omstandigheden

Voor een aantal ruimtelijke produktie-omstandigheden heeft de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. kengetallen per gemeente en

landbouwgebied ontworpen, waardoor het mogelijk wordt waarderingscijfers t.a.v. deze omstandigheden toe te kennen. Deze schaal van de ruimtelijke produktie-omstandigheden omvatte vier kengetallen en wel:

1. de gemiddelde grootte van bedrijven ≥ 1 ha van bedrijfshoofden met hoofdberoep landbouwer;
2. het percentage bedrijven van 1 - 5 ha;
3. het percentage bedrijven van ≥ 1 ha met 5 of meer kavels;
4. de gemiddelde grootte der kavels.

De waardering van deze aspecten leidde voor de verschillende gemeenten en landbouwgebieden tot de volgende resultaten:

Smallingerland	5,50;
Tietjerksteradeel	5,75;
De Wouden	5,75;
Idaarderadeel	9,50;
Veenweidestreek	8,75;
Kleiweidestreek	8,50.

Vergelijking tussen de eerste en de laatste drie gebieden laat zien, dat genoemde omstandigheden in het grootste deel van het ruilverkavelingsgebied nog in een relatief ongunstige situatie verkeren. De gegevens die voor de toekenning van deze waarderingscijfers een rol hebben gespeeld, zijn ontleend aan de landbouwtelling van mei 1955.

HOOFDSTUK III

BEDRIJFSTYPE EN BEDRIJFSVOERING

§ 1. L i g g i n g

Bij de behandeling van de externe produktie-omstandigheden bleek reeds dat de fysisch-geografische en morfologische gesteldheden van de verschillende delen van het ruilverkavelingsgebied bepalend zijn geweest voor de wijze, waarop de primaire occupatie van het natuurlandschap heeft plaatsgehad. De vorm van die primaire occupatie was die van het gemengde bedrijf, zoals dat ook elders op de zandgronden het geval was. De hoger gelegen zandgronden werden voor bouwlandgebruik bestemd, terwijl de lagere delen als hooilanden werden gebruikt. De strokenverkaveling was een gevolg van de afschaffing van de marke-organisatie en het ontstaan van individueel grondbezit. Deze strokenverkaveling ging uit van de nederzettingen en hun onderlinge verkeersverbindingen op de hogere zandgronden. De lager gelegen hooilanden bleven vermoedelijk het langst in een vorm van gemeenschappelijk bezit of exploitatie.

In de loop der tijden heeft het bedrijfstypen zich in dit gebied steeds meer gewijzigd in de richting van het weidebedrijf. Dit geldt ook voor de hogere gedeelten van het zandgebied. Het een en ander zal in het volgende uit de beschikbare gegevens blijken. Op het complex van oorzaken, dat aan deze ontwikkeling ten grondslag ligt, zal in dit verband niet worden ingegaan.

De zandgronden zijn voor een groot gedeelte dus reeds lange tijd in cultuur. De betrekkelijk dikke humeuze bovengronden, die over een groot gedeelte der hogere zandgronden voorkomen, wijzen hier o.a. op. Voortdurende bemesting van de akkerbouwpercelen met stal mest heeft hiertoe geleid. Zoals reeds gezegd, is de oppervlakte bouwland vroeger veel groter geweest. De stafkaart van ± 1850 geeft nog een veel grotere oppervlakte aan dan tegenwoordig. Sinds het midden van de vorige eeuw zijn nog grote heidegebieden allengs in cultuur gebracht. Deze jongere heidegrondontginningen hebben, evenals de Oudegaster Zanding, de Westerzanding en andere kleinere gebieden, een dunne humeuze bovengrond. Sedert het begin van de twintigste eeuw werd door een betere ontwatering een intensiever gebruik van de in cultuur gebrachte gronden mogelijk. Terpaarde- en kleihemesting (aanvoer per schuit) hebben de cultuurtoestand van de veen- en lagere zandgronden ook bevorderd. Landschappelijk kenmerkt het zandgebied zich nog door het veel voorkomen van boom- en struikbegroeiing langs wegen, om boerderijen en langs de meeste scheidingen tussen percelen. In jongere ontginningen of op de z.g. meerbodemgronden ontbreekt deze slootbegroeiing. In het oostelijk gedeelte van het zandgebied, nl. in de omgeving van de Harste en Suameerder Heide, worden nog houtwallen of wildwallen aangetroffen, d.w.z. oude opgeworpen en met eikenhakhout begroeide perceelsscheidingen, die om akkerbouwlanden liggen.

In dit opzicht geven het kleigebied en het veen- en klei-op-veengebied wel een andere indruk. Het kleigebied heeft nog een verspreide ligging van boerderijen (terpen), doch in het veen- en klei-op-veengebied ontbreken naast boerderijen ook de boom-begroeiingen, zodat het landschap op de bezoeker een kale en verlaten indruk maakt. Reeds werd erop gewezen dat het klei- en klei-op-veenlandschap ook reeds vroeg bewoning kende. De vervening van het veengebied geschiedde voor de zestiende eeuw slechts incidenteel en op primitieve wijze. De grote verveningen, d.w.z. van min of meer aaneengesloten gebieden, zijn echter pas in de zestiende of zeventiende eeuw begonnen; de grote hoeveelheden turf gingen per schip naar het westen des lands. Daardoor ontstonden de grote petgategebieden (Princenhof, Petten, Oude Venen) en een reeks van kleinere petgaten ten oosten daarvan. Waarschijnlijk ontstonden ook Bergumermeer en De Leyen als gevolg van vervenings-activiteiten. Vele petgaten zijn later aangemaakt en via onderbemaling tot redelijk produktieve graslanden geworden.

Het weidebedrijf is in het gehele ruilverkavelingsgebied verreweg overheersend. In het voorgaande werd reeds gesproken over de bedrijfsgruottestructuur en de differentiatie die het gebied in dit opzicht vertoont. In het nu volgende zullen enkele aspecten van het produktiepatroon, d.w.z. van produktieplan en bedrijfsvoering nader in ogenschouw worden genomen.

§ 2. C u l t u u r g r o n d e n c u l t u u r g r o n d - g e b r u i k

In bijlage 9 zijn gegevens vermeld over de verdeling van de oppervlakte cultuurgrond over de verschillende grootteklassen der bedrijven en over de beroepsgroepen der geregistreeerde grondgebruikers (beide ≥ 1 ha). Ongeveer 1675 ha, d.w.z. 23% van de hier bedoelde oppervlakte cultuurgrond, behoort bij bedrijven van 1-10 ha. Van die 1675 ha behoort 1445 ha of 86% tot A- en B-bedrijven. Tot de bedrijven van 10 ha en groter behoort dus 77% van de cultuurgrond, terwijl hiervan 98% door A- en B-bedrijven geëxploiteerd wordt. Ongeveer $4\frac{1}{2}\%$ van de oppervlakte cultuurgrond (327 ha) behoort tot de C- en D-bedrijven.

Per beroepsgroep (A en B, C, D) is de procentuele verdeling van de bijbehorende cultuurgrond over de grootteklassen weergegeven evenals over de drie deelgebieden.

In bijlage 10 zijn gegevens opgenomen over het grondgebruik en het produktieplan op het bouwland. In mei 1959 lag slechts $73\frac{1}{2}$ ha of 1% van de oppervlakte cultuurgrond van bedrijven van 1 ha en groter in bouwland. Daarvan heeft het gebied Garijp nog het grootste deel, terwijl er in Wartena helemaal geen bouwland voorkomt. Bij de C-bedrijven is het percentage bouwland wat hoger, doch er is over het geheel een zeer sterke homogeniteit naar bedrijfsgruotte, beroepsgroep en deelgebieden. Ruim de helft van het bouwland werd beteeld met granen; daarna volgden hakvruchten en overige gewassen.

Het weidebedrijf is dus overheersend in het ruilverkavelingsgebied. Dit geldt voor alle drie de deelgebieden, voor alle beroepsgroepen en voor alle grootteklassen. Op verschillende aspecten van dit weidebedrijf wordt daarom in het volgende verder ingegaan.

§ 3. Veehouderij en gebruik van het grasland

Over rundvee-, varkens-, kippen- en schapenbezetting zijn gegevens vermeld in de bijlagen 11 en 12.

Uit bijlage 11 blijkt dat alle A- en B-bedrijven van 1 ha en groter melkkoeien hebben. Voor de C- en D-bedrijven van 1 ha en groter liggen de percentages aanmerkelijk lager, nl. op resp. 54 en 59%. Bij toenemende bedrijfsgrootte wordt het aantal melkkoeien per bedrijf uiteraard groter, van 5,3 in de grootteklasse 1-5 ha tot 36 in de grootteklasse ≥ 30 ha. Voor alle A- en B-bedrijven in het gebied lag het gemiddelde even boven 14. Het gemiddelde voor de C-bedrijven is ongeveer gelijk aan dat van de A- en B-bedrijven van 1-5 ha (5,2 en 5,3). Ook in de gemiddelden voor de 3 deelgebieden (A- en B-bedrijven) weerspiegelt zich de gemiddelde bedrijfsgrootte (zie tabel 6). Op de D-bedrijven ligt het gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf het laagst (2,3).

In het kengetal aantal melkkoeien per 100 ha grasland zien wij een omgekeerd verloop in vergelijking met de bedrijfsgrootte. Bij de A- en B-bedrijven daalt dit kengetal van 156 in de grootteklasse 1-5 ha tot 91 in de klasse ≥ 30 ha. Voor het gehele gebied en voor de drie deelgebieden ligt het gemiddelde voor de A- en B-bedrijven even boven de 100. Het gebied Oudega heeft een wat lager bezettingscijfer dan op grond van de gemiddelde bedrijfsgrootte te verwachten is. Wellicht wordt daar relatief wat meer aan vetweideij gedaan dan in de beide andere subgebieden. In het algemeen is er dus een intensievere melkveehouderij bij afnemende bedrijfsgrootte. Op de C- en D-bedrijven worden per 100 ha grasland resp. 107 en 104 melkkoeien gehouden. Deze cijfers liggen aanmerkelijk lager dan die van de kleinere A- en B-bedrijven, hetgeen kan wijzen op een belangrijker aandeel van het mestvee in de rundveebezetting op de C- en D-bedrijven, m.n. op de D-bedrijven.

Ook zijn in bijlage 11 cijfers gegeven over het aantal kalveren en pinken per 100 melkkoeien. Het aantal kalveren per 100 melkkoeien is op de A- en B-bedrijven groter dan op de C- en D-bedrijven. Naar bedrijfsgrootte zien wij bij de A- en B-bedrijven geen grote verschillen. Voor de bedrijven van 5-15 ha constateren wij de hoogste kalverenbezetting. Van de subgebieden vertoont Oudega het hoogste cijfer; Garijp en Wartena hebben een met het gebiedsgemiddelde overeenkomende kalverenbezetting. Het aantal pinken per 100 melkkoeien is in Oudega ook het hoogst voor de A- en B-bedrijven. Naar bedrijfsgrootte zien wij bij deze categorie bedrijven ook geen grote verschillen; de bedrijven beneden 10 ha hebben het geringste aantal pinken per 100 melkkoeien. Bij de C- en D-bedrijven liggen de kengetallen voor de pinkenbezetting aanmerkelijk hoger;

per 100 melkkoeien worden resp. 58 en 92 pinken gehouden. Wellicht wijst dit weer op een grotere relatieve belangrijkheid van de vetweiderij bij deze categorieën van bedrijven, meer met name op de D-bedrijven.

In bijlage 12 zijn gegevens vermeld over mestvarkens, fokzeugen, leghennen, schapen en werkpaarden. Op 5% van de A- en B-bedrijven worden mestvarkens gehouden, op 18% fokzeugen. Het gemiddelde aantal mestvarkens op deze bedrijven bedraagt 8 per bedrijf, het gemiddelde aantal fokzeugen 2,7. Oudega heeft procentueel de meeste bedrijven met mestvarkens. Hetzelfde geldt voor de fokzeugen, hoewel hier de orde van grootte der verschillen sprekender is. Het aantal mestvarkens per bedrijf is het grootst in Oudega en Wartena; het aantal fokzeugen per bedrijf is het grootst in Garijp en Oudega. Bij de A- en B-bedrijven zijn het de grootteklassen 1-5 ha, 10-15 ha en 25-30 ha, die het grootste percentage bedrijven met mestvarkens hebben (7%, d.i. boven het gemiddelde van 5% voor alle A- en B-bedrijven). Toenemende bedrijfsgrootte gaat gepaard met een toenemende mestvarkensbezetting der relevante bedrijven. In de grootteklassen 25-30 ha is het percentage bedrijven met fokzeugen het hoogst. Minder duidelijk is hier het verband tussen bedrijfsgrootte en aantal fokzeugen per bedrijf. Van de C-bedrijven houdt 7% mestvarkens aan en ook 7% fokzeugen; de mestvarkensbezetting is ruim het dubbele van de fokzeugenbezetting (per bedrijf). Op de D-bedrijven komen mestvarkens zo goed als niet voor; 11% dier bedrijven houdt echter fokzeugen aan, waarbij het aantal fokzeugen per bedrijf echter laag is.

Alles bijeengenomen is de varkenshouderij dus niet van grote betekenis in dit gebied. Hetzelfde geldt voor de kippenhouderij.

Bijna de helft der A- en B-bedrijven had in 1959 leghennen bij een gemiddeld aantal van 31 per bedrijf. Garijp ligt boven dit gemiddelde percentage (57%), Oudega (44%) en Wartena (36%) eronder. Per bedrijf gezien is het beeld anders; Oudega heeft gemiddeld 42 leghennen per bedrijf, wat boven het gemiddelde voor het hele gebied ligt. Naar grootteklasse gezien zijn er wel verschillen, zowel t.a.v. het percentage bedrijven met leghennen als t.o.v. het aantal per bedrijf. Van de C-bedrijven hield 35% legkippen met een bezetting van 48 per bedrijf. Bijna de helft der D-bedrijven hield legkippen; de bezetting per bedrijf lag iets lager dan op de C-bedrijven (44).

Het aantal schapen per bedrijf was in mei 1959 gemiddeld 11, terwijl 25% van de A- en B-bedrijven toen schapen hield. Er valt een stijging van dit laatste percentage naar toenemende bedrijfsgrootte te constateren. Eveneens neemt dan het aantal schapen per bedrijf toe; de grootteklassen boven 20 ha liggen boven het gemiddelde voor alle A- en B-bedrijven. Naar deelgebieden bekeken heeft Wartena het hoogste percentage A- en B-bedrijven met schapen, nl. 55%. Van de C-bedrijven heeft 21% schapen; het aantal per bedrijf is gelijk aan dat voor de A- en B-bedrijven. Van de D-bedrijven houdt 22% schapen; het aantal per bedrijf is echter de

helft van dat van de C-bedrijven en de A- en B-bedrijven.

Nog 86% der A- en B-bedrijven heeft een of meer werkpaarden. Voor het gebied Garijp wordt hetzelfde percentage bereikt; Oudega ligt er 3% boven, Wartena 11% er beneden. Bij de C- en D-bedrijven liggen die percentages aanmerkelijk lager, nl. op resp. 18 en 22%. Bij de A- en B-bedrijven zijn het de grootteklassen 1-5 ha en 20-25 ha, waar het percentage bedrijven met werkpaard(en) beneden het gebiedsgemiddelde van 86% ligt, nl. resp. 55 en 79%. Op de met de werkpaardebezetting nauw verband houdende trekkerbezetting wordt naderhand teruggekomen.

In tabel 9 zijn nog enige vergelijkbare kengetallen vermeld van de drie gemeenten en de twee landbouwgebieden, waartoe het ruilverkavelingsgebied behoort. Deze gegevens hebben echter betrekking op de situatie in mei 1955.

Tabel 9

VEEBEZETTING 1955							
	Aantal melkkoeien per			Aantal mest-		Aantal legkippen	
	be- drijf ¹⁾	100 ha cult.- grond	100 ha grasl. ²⁾	be- drijf ¹⁾	100 ha cult.- grond	be- drijf ¹⁾	100 ha cultuurgr.
Smallingerland	10,1	108	113	2,3	25	28	304
Tietjerksteradeel	11,5	108	112	1,7	16	19	183
De Wouden	10,2	105	113	2,3	24	23	240
Idaarderadeel	21,2	103	103	0,8	4	10	46
Veeweidengebied	18,7	108	110	1,9	11	11	63
Friesland	12,0	99	113	1,8	15	16	135

1) Alle bedrijven ≥ 1 ha (ook die zonder vee).

2) Inclusief kunstweiden.

In tabel 10 zijn nog enkele kengetallen weergegeven over het graslandgebruik, waardoor een vergelijking tussen de drie gemeenten onderling en met de twee landbouwgebieden mogelijk wordt. Deze gegevens hebben echter betrekking op de situatie in 1953 (decembertelling; aantal bedrijven volgens metelling).

Daar bij de landbouwtelling mei 1959 geen aanvullende gegevens omtrent de bedrijfsvoering op de weidebedrijven verzameld zijn, is een vergelijking van het ruilverkavelingsgebied met de gemeentelijke gegevens niet mogelijk, nog afgezien van de uiteenlopende tijdstippen waarop dergelijke gegevens betrekking zouden hebben. Ook een onderlinge vergelijking tussen de deelgebieden t.a.v. het peil van bedrijfsvoering is daardoor niet mogelijk.

Tabel 10

GRASLANDGEBRUIK 1953

	Smallin- gerland	Tietjerk- steradeel	De Wouden	Idaarde- radeel	Veenweide- streek	Fries- land
Aantal bedrijven met grasland	1255	1368	12258	276	2941	22783
Oppervlakte grasland en kunstweide in ha	9012	12155	92335	5240	46008	225388
Percentage bedrijven: met dagrantsoen- beweiding	20	15	19	12	13	15
met intensieve omweiding	40	31	39	70	47	46
met gewone standbeweiding	33	56	48	85	67	54
Percentage gemaaid grasland:						
gemaaid voor hooi	68	68	65	65	64	65
% daarvan geruiterd	2	2	2	4	4	
gemaaid voor inkuiling	44	45	42	46	36	37
gemaaid voor droging	3	2	3	6	5	4
Stikstofgift in kg N per ha grasland	80	58	73	37	32	60

Bron: C.B.S. mei 1953: aantal en percentage bedrijven
dec. 1953: oppervlakte grasland en kunstweide,
percentage bedrijven, percentage
grasland, stikstofgift.

§ 4. Motorisatie en mechanisatie

Belangrijk voor de beoordeling van het peil van bedrijfsvoering in een bepaald gebied is de graad van motorisatie en mechanisatie. Door de metelling 1959 zijn echter te dien aanzien weinig gegevens beschikbaar gekomen, zodat eventueel weer te geven cijfermateriaal op minder recente data en op gemeenten of landbouwgebieden betrekking heeft. Wel zijn in mei 1959 enige gegevens verzameld over de eigendom en mede-eigendom van motoren. Voor het ruilverkavelingsgebied zijn deze gegevens in bijlage 13 vermeld. Mede-eigendom t.a.v. deze motoren blijkt in het gebied niet voor te komen; 88 van de 496 A- en B-bedrijven hebben elektromotoren in eigendom (18%), 50 benzinemotoren (10%) en 10 petroleum- of benzinemotoren (2%). Het gebied Wartena komt relatief als het gunstigste naar voren, daarna Garijp. Verband moet gezocht worden

met de grootste structuur van de weidebedrijven.

Daar dus over trekkermotorisatie, melkmachines en overige machines en arbeidswerktuigen en evenmin over de exploitatievorm daarvan in mei 1959 gegevens zijn verzameld is ter afsluiting van dit onderwerp in tabel 11 nog iets vermeld over de ontwikkeling van het aantal bedrijven met melkmachines en trekkers in eigendom tussen de teldata in 1955 en 1958, zowel voor de drie gemeenten als voor de twee landbouwgebieden.

Tabel 11

MELKMACHINES EN TREKKERS 1955-1958

	Bedrijven			b in % van a
	in % van bedrijven ≥ 10 ha 1955	aantal in		
		1955	1958	
	(a)	(b)		
Bedrijven met eigen melkmachine:				
Smallingerland	33	109	223	205
Tietjerksteradeel	29	126	285	226
de Wouden	26	901	1720	191
Idaarderadeel	33	66	130	197
Veenweidestreek	30	532	1126	212
Bedrijven met eigen trekkers:				
Smallingerland	9	28	54	193
Tietjerksteradeel	12	51	106	208
de Wouden	11	387	681	176
Idaarderadeel	16	31	75	242
Veenweidestreek	16	279	612	219

Bron: C.B.S. 1955, 1958.

Uit deze tabel blijkt dat in 1955 Smallingerland en Idaarderadeel naar verhouding de meeste bedrijven met melkmachines hadden. Daarop volgden toen Veenweidestreek, Tietjerksteradeel en de Wouden. In de periode 1955-1958 trad in de twee gemeenten die tot de Wouden behoorden en in de Veenweidestreek meer dan een verdubbeling van het aantal bedrijven met melkmachine(s) op, in Idaarderadeel en de Wouden bijna een verdubbeling.

Het aantal bedrijven met eigen trekker was, betrokken op het aantal bedrijven van 10 ha en meer, het hoogst in Idaarderadeel en de Veenweidestreek. Het percentage van de Wouden was iets hoger dan dat van Smallingerland en iets lager dan dat van Tietjerksteradeel. In de periode 1955-1958 verdubbelde zich dit aantal bedrijven in Idaarderadeel, Veenweidestreek en Tietjerksteradeel. De toeneming in Smallingerland bedroeg ruim 90%, d.w.z. was groter dan de toeneming met ruim 75% voor de Wouden.

Behalve de eigen trekkers van bedrijven spelen ook de trekkers van particuliere landbouwloonbedrijven en werktuigencoöperaties een rol in een volledig beeld van de motorisatie en mechanisatie op de landbouwbedrijven in een bepaald gebied.

§ 5. W e r k g e l e g e n h e i d e n a r b e i d s b e z e t t i n g

Ook een agrarisch gebied als het ruilverkavelingsgebied Garijp-Wartena is betrokken in een aantal technisch-economische en sociale processen welke leiden tot een nog steeds voortdurende afnemning van de agrarische werkgelegenheid. De voortgaande mechanisatie en motorisatie in de agrarische sector, de verbetering van de op de bedrijven toegepaste arbeidsmethoden, de z.g. natuurlijke of spontane sanering van de groottestructuur der bedrijven (verdwijnen van op de langere termijn niet levensvatbare kleine bedrijven), de extensivering en vereenvoudiging van het produktieplan op de bedrijven en de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond door onttrekking voor andere dan agrarische doeleinden zijn de belangrijkste directe oorzaken voor deze afnemning van de werkgelegenheid en de arbeidsbezetting. Al deze verschillende oorzaken staan in nauw verband met de noodzakelijkheid en wenselijkheid de arbeidsproduktiviteit in de landbouw zo hoog mogelijk op te voeren om, nationaal gezien, het inkomenspeil van de agrarische werkers te verbeteren en te doen naderen tot het inkomensniveau in de andere economische sectoren en om, internationaal gezien, onze concurrentiepositie op de internationale markten voor agrarische produkten te verstevigen. Gezien verschillende beperkende factoren aan de kant van de afzet van de geproduceerde produkten zal ook het streven naar vergroting van het arbeidseffect (aantal produktie-eenheden per volwaardige arbeidskracht) daardoor alleen al leiden tot een afnemende werkgelegenheid en arbeidsbezetting. Veelal heeft deze afnemning van de arbeidsbezetting op de agrarische bedrijven op alle categorieën arbeidskrachten betrekking, d.w.z. zowel op de bedrijfshoofden en de meewerkende zoons als op de vreemde mannelijke arbeidskrachten. Ook de agrarische vrouwenarbeid neemt nog steeds af. De wegen waarlangs die afnemning van de arbeidsbezetting plaatsheeft zijn vele. Symptomen van de afnemende arbeidsbezetting in de agrarische sector zijn de werkloosheid (open en latent), de migratie van agrarische jongeren en voorheen agrarische beroepspersonen en het dito pendelen uit het gebied naar min of meer nabije centra van (zich in omvang ontwikkelende) niet-agrarische werkgelegenheid. In een gebied met afnemende agrarische werkgelegenheid zal de agrarische werkloosheid des te groter zijn, al naarmate de voorwaarden voor migratie en pendelen in geringere mate vervuld zijn. De mogelijkheden van forenzenverkeer of migratie op korte afstand zijn vooral afhankelijk van de resultaten van het nieuwe overheidsbeleid t.a.v. de regionale (geconcentreerde) industrialisatie. Zullen de doeleinden van dit beleid in de toekomst op basis van de

nu reeds genomen maatregelen worden verwezenlijkt, dan is te verwachten dat daardoor ook een betere en snellere afvloeiing uit de agrarische arbeidsbezetting kan worden bevorderd. Zoals reeds eerder werd opgemerkt ligt het onderhavige ruilverkavelingsgebied midden in een krans van "primaire" en "secundaire" industrialisatie- en ontwikkelingskernen op grond van het nieuwe industrialisatiebeleid.

Wordt in de toekomst in dit gebied een ruilverkaveling-nieuwe stijl uitgevoerd, dan zullen de factoren, die leiden tot werkgelegenheidsafnemings, nog een sterkere stimulans krijgen t.a.v. hun doorwerking. De door een moderne ruilverkaveling bewerkstelligde structurele verbeteringen leiden niet alleen op zichzelf tot arbeidsbesparing, maar ook via de door deze verbetering van de agrarisch-economische en -sociale structuur teweeggebrachte grotere mogelijkheden tot modernisering van de bedrijfsvoering en het produktieplan.

Wat het ruilverkavelingsgebied betreft zijn in de bijlagen enkele gegevens over de arbeidskrachten op de bedrijven en over de landarbeiders vermeld. In de eerste plaats geeft bijlage 14 een momentopname (6 mei 1959) van de arbeidsbezetting op de geregistreerde bedrijven. Op de 488 A- en B-bedrijven van 1 ha en groter werkten toen 658 mannelijke gezinsleden. Wanneer men uitgaat van een aantal bedrijfshoofden van 496 (zie bijlage 17) zijn er dus nog ongeveer 162 meewerkende zoons. Op de opvolgingssituatie op de bedrijven wordt teruggekomen in § 5.

Behalve de ongeveer 496 A- en B-bedrijfshoofden en hun ongeveer 162 meewerkende zoons werkten op 6 mei 1959 bijna 170 vrouwelijke gezinsleden mee op de A- en B-bedrijven. Het totale aantal vreemde arbeidskrachten, op die datum op die bedrijven werkzaam, bedroeg 150, waarvan 145 mannen en 5 vrouwen. Op grond van het beschikbare cijfermateriaal is over deze verschillende categorieën arbeidskrachten niet veel meer te zeggen. Wij zien duidelijk dat met toenemende bedrijfsgrootte ook de bezetting met vreemde arbeidskrachten per bedrijf toeneemt (van 0,05 vreemde arbeidskracht per bedrijf in de grootteklasse 1-5 ha tot 1,4 vreemde arbeidskracht per bedrijf in de grootteklasse ≥ 30 ha). Ook blijken in dit opzicht weer verschillen tussen de twee deelgebieden Oudega en Garijp aan de ene kant (resp. 0,28 en 0,27) en het gebied Wartena aan de andere kant (2,1 vreemde arbeidskracht per bedrijf). Over de C- en D-bedrijven behoeft in dit verband weinig te worden gezegd. Op de leeftijdssamenstelling der landarbeiders wordt teruggekomen in § 5.

Op grond van de in bijlage 14 vermelde gegevens is het niet mogelijk te komen tot een bepaling van de omvang van de werkgelegenheid in het jaar 1959.

§ 6. Gebiedsvergelijking t. a. v. peil van bedrijfsvoering

Evenals voor enkele ruimtelijke produktie-omstandigheden heeft de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. ook voor de bedrijfsvoering kengetallen per gemeente of landbouwgebied ontworpen, waardoor

het mogelijk is voor het peil van de bedrijfsvoering waarderingscijfers aan die gebieden te geven. Dit maakt op zijn beurt een onderlinge vergelijking van deze gebieden mogelijk.

De gebruikte schaal voor de bedrijfsvoering had de volgende, in groepen verenigde, kengetallen:

groep a

1. het aantal melkkoeien per 100 ha voedergewassen (grasland + kunstweide + voederbielen);
2. het aantal varkens en legkippen per 100 ha cultuurgrond;
3. het percentage gemaaid grasland.

groep b

4. geruiterd hooi in procenten van de totale hooiwinning;
5. beweidingmethode: percentage bedrijven met rantsoenbeweiding en intensieve omweiding (bedrijven ≥ 1 ha met rundvee);
6. percentage bedrijven met silo (bedrijven ≥ 1 ha met rundvee).

groep c

7. werktuigen, percentage bedrijven ≥ 5 ha, gebruik makend van:
 - a. zaaimachine, zelfbinder, aardappelrooimachine en aardappellichter;
 - b. hooihark en harkkeerder.

groep d

8. gecontroleerde koeien in procenten van alle melk- en kalfkoeien.

groep e

9. arbeidseffect in standaarduren per volwaardige arbeidskracht.

Op grond van ervaringen met proefonderzoekingen mag aangenomen worden dat langs deze weg een redelijke indicatie van het peil van bedrijfsvoering per gebied verkregen wordt. De kengetallen zijn gewaardeerd volgens een tiendelige schaal. Daar aan het arbeidseffect echter een grotere betekenis werd gehecht dan aan de andere kengetallen werd hier gewaardeerd volgens een twintigdelige schaal. Per groep en daarna voor alle groepen gezamenlijk werden rekenkundige gemiddelden berekend. Deze zijn in tabel 14 voor 3 gemeenten en 3 landbouwgebieden weergegeven.

Tabel 14

WAARDERING VAN HET PEIL VAN BEDRIJFSVOERING

	Veebezet- ting en perc.ge- maaid grasland	Peil voeder- winning	Werktui- geninven- taris	Perc. gecontro- leerde koeien	Arbeids- effect	Totale waarde- ring
Smallingerland	5,33	5,33	3,04	8,00	13,00	5,78
Tietjerksteradeel	5,33	4,00	3,13	9,00	13,00	5,74
De Wouden	5,33	4,67	3,21	8,00	10,00	5,20
Idaarderadeel	7,00	5,00	9,00	9,00	17,00	7,83
Veenweidestreek	7,50	4,33	8,00	10,00	15,00	7,47
Kleiweidestreek	7,50	5,33	8,67	10,00	12,00	7,25

De relatieve positie van de gemeenten Smallingerland en Tietjerksteradeel komt uit deze tabel wel duidelijk naar voren. De totale waardering van de onderscheiden bedrijfsvoeringsaspecten ligt voor die twee gemeenten slechts even boven die van de Wouden. In vergelijking met de gemeente Idaarderadeel, de Veenweide- en de Kleiweidestreek vertonen de drie eerstgenoemde gebieden een grote achterstand in het niveau van bedrijfsvoering. Wel moet erop worden gewezen dat de aan de weergegeven waarderingscijfers ten grondslag liggende statistische gegevens betrekking hebben op de jaren 1950 tot 1955, zodat dus niet erg recent materiaal is gebruikt.

HOOFDSTUK IV

ENKELE AGRARISCH-SOCIALE ASPECTEN

§ 1. A l g e m e e n

Na een behandeling van de agrarisch-economische structuur en het produktiepatroon wordt in een sociaal-economische schets zo mogelijk ook enige aandacht besteed aan de sociale structuur van het gebied en dan wel aan de agrarisch-sociale structuur in het bijzonder. Door de technisch-economische ingreep, die een ruilverkaveling-nieuwe stijl op zichzelf is, worden nl. ook de bestaande min of meer traditionele samenlevingsvormen aangetast om plaats te maken voor een moderner samenlevingspatroon, aangepast aan de gewijzigde structurele situatie ten plattelande. Ruilverkaveling-"nieuwe stijl" leidt tot een versnelling van sociale processen, die zich ook zonder een dergelijke ingreep in mindere of meerdere mate in een plattelandsgebied in het huidige tijdsgewricht voltrekken. De verschuivingen in de sociale structuur zullen diensgevolge ook duidelijker zichtbaar zijn. De door een moderne ruilverkaveling teweeggebrachte technisch-economische veranderingen als ontsluiting, verbetering van de waterbeheersing, boerderijverplaatsing, nieuwe verkaveling en eventuele sanering van de groottestructuur der bedrijven en verbetering van de aansluiting op openbare nutsvoorzieningen beïnvloeden de groepsstructuur, de relatiepatronen tussen mensen en groepen (standen, klassen, etc.) en bewerkstelligen daardoor wijzigingen in de tot dusver relatief minder snel veranderende waardensystemen en handelingspatronen der in het gebied aanwezige groepen. Deze door ruilverkaveling geïnitieerde of versnelde sociale processen behoeven een zekere mate van sociale of maatschappelijke begeleiding. De technisch-economische reconstructie van het platteland dient te worden gecompleteerd door een sociale en culturele planning, waardoor richting wordt gegeven aan de aard van het wordende samenlevingspatroon. Loopt in een agrarisch gebied de werkgelegenheid terug, zodat vestiging van nieuwe bestaansbronnen in of in de nabijheid van het gebied wenselijk wordt, dan ondergaat een dergelijke streek nog grotere structurele veranderingen, hetgeen de bestaande sociaal-culturele problematiek nog kan verheviggen.

De door ruilverkaveling zich wijzigende ruimtelijke structuur van het gebied tast de functionele relatiepatronen binnen het gebied en van het gebied met de omgeving aan en omgekeerd heeft de zich wijzigende functieverdeling weer invloed op de gewenste toekomstige ruimtelijke structuur t.a.v. de economische, sociale en culturele voorzieningen. Daarom lijkt in het algemeen een nauwe samenwerking tussen ruilverkavelingsorganen en maatschappelijke organisaties en overheidsorganen, die zich met de sociale en culturele opbouw bezighouden, gewenst. Welvaarts- en welzijnsverhoging voor de huidige en toekomstige bevolking van het gebied moeten in gecoördineerd verband verwezenlijkt worden.

§ 2. I n k o m e n s p e i l

Het is duidelijk dat de sociale en culturele problematiek (welzijnsaspect) in zeer nauw verband staat met de economische problematiek (welvaartsaspect). De afnemende werkgelegenheid in de agrarische sector, het ontbreken van voldoende vervangende plaatselijke werkgelegenheid in de industriële en dienstensector leiden tot het ontstaan van verschijnselen als werkloosheid, pendelen en migratie. Een van de symptomen van een te kort schieten van de werkgelegenheids- en welvaartsontwikkeling in een bepaald gebied is een relatief laag inkomenspeil. Hierover zijn in bijlage 15 voor de drie gemeenten en de provincie vergelijkbare gegevens op grond van de woningtelling 1956 weergegeven. Uit deze gegevens valt op te maken dat de inkomenspositie van de landbouwers in de gemeente Idaarderadeel aanmerkelijk beter is dan in Smallingerland en Tietjerksteradeel; ook t.o.v. de hele provincie vertoonde deze gemeente een aanmerkelijk gunstiger beeld. In Smallingerland behoorde 84% en in Tietjerksteradeel 86% van de landbouwers tot de inkomensklassen beneden de zesduizend gulden. Deze twee gemeenten ontlopen elkaar dus niet zoveel. Ook zijn in bijlage 15 alle werkenden ingedeeld naar inkomensklasse. Deze inkomensverdeling vertoont een ongunstiger beeld dan die van de landbouwers. Tietjerksteradeel vertoonde het ongunstigste beeld (93% < f.6.000,-), Idaarderadeel het gunstigste (86% < f.6.000,-), doch hier zijn de verschillen tussen de gemeenten en de provincie niet groot meer te noemen.

§ 3. K r o t t e n s i t u a t i e e. d.

Een ander symptoom van een achterblijvende werkgelegenheids- en welvaartsontwikkeling kan gevonden worden in de aanwezigheid van een relatief hoog percentage krotten. In bijlage 16 zijn dien-aangaande enige gegevens vermeld, betrekking hebbend op de situatie in het voorjaar van 1959. Het aantal krotwoningen werd uitgedrukt in een percentage van de totale woningvoorraad. Tietjerksteradeel vertoonde van de drie gemeenten het ongunstigste beeld, Smallingerland het gunstigste. Idaarderadeels krottenpercentage komt overeen met dat voor de gehele provincie, ligt even beneden dat voor Tietjerksteradeel, doch ligt 1½% lager dan dat voor de gehele Veenweidestreek.

In bijlage 8 zijn nog enige gegevens vermeld over de ouderdom van de boerderijen in de drie gemeenten, evenals over het aantal vertrekken per boerderij. In alle drie de gemeenten is meer dan 85% van de boerderijen voor 1931 gebouwd; de onderlinge verschillen zijn maar klein. Smallingerland heeft relatief nog de meeste nieuwere boerderijen, daarna Idaarderadeel. Wat het aantal vertrekken per boerderij betreft vertoont Idaarderadeel veruit het gunstigste beeld, hetgeen in verband met het voorgaande niet verwonderlijk is. In Tietjerksteradeel is in dit opzicht de situatie wat beter dan in Smallingerland.

§ 4. Leeftijdsopbouw bedrijfshoofden en landarbeiders

De leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden is weergegeven in bijlage 17. Van de 496 A-B-bedrijfshoofden in mei 1959 was 7% 65 jaar of ouder. Relatief had het gebied Wartena de meeste bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder, nl. 11%. Van de A- en B-bedrijfshoofden was verder 37% jonger dan 45 jaar. Oudega had relatief de meeste bedrijfshoofden onder de 45 jaar. Naar bedrijfsgrootteklasse gezien worden bij de A- en B-bedrijfshoofden relatief de meeste jongeren aangetroffen in de grootteklassen 25-30 ha. Het laagste percentage wordt gevonden voor de bedrijfshoofden op bedrijven van 30 ha en meer. De 57 bedrijfshoofden op C-bedrijven waren voor 37% jonger dan 45, voor 56% tussen 45 en 65 jaar, terwijl 4% ouder dan 65 jaar was. De 37 bedrijfshoofden op D-bedrijven zijn uiteraard gemiddeld van hoge leeftijd; driekwart ervan was 65 jaar of ouder, terwijl de rest bijna geheel behoorde tot de leeftijdsgroep van 55 tot en met 64 jaar.

De leeftijdsopbouw van de landarbeiders is weergegeven in bijlage 18 en tabel 15. Uit de bijlage blijkt dat er in 1959 165 landarbeiders in het gebied woonden en werkten, waarvan 105 (64%) vast landarbeider waren en 60 (36%) los arbeider. Met de vier vaste en drie losse, die wel in het gebied werkten, doch daarbuiten woonden waren er dus 109 vaste en 63 losse (verhouding 63:37) landarbeiders, die binnen het gebied werkten. Dit totale aantal van 172 ligt iets hoger dan het aantal van 159 vreemde arbeidskrachten op de bedrijven op 6 mei 1959 volgens bijlage 14. Nog 31 landarbeiders (21 vaste en 10 losse) woonden binnen, doch werkten buiten het ruilverkavelingsgebied. Een samenvatting van de leeftijdsgegevens in tabel 15 heeft betrekking op de 196 in het gebied wonende landarbeiders, onderverdeeld naar vaste en losse landarbeiders.

Tabel 15
1)

LEEFTIJDOPBOUW VASTE EN LOSSE LANDARBEIDERS

	Vaste landarbeiders		Losse landarbeiders	
	aantal	in %	aantal	in %
< 19 jaar	4	3	8	11
20 - 29 jaar	21	17	14	20
30 - 39 jaar	19	15	15	21
40 - 49 jaar	26	21	7	10
50 - 59 jaar	35	27	16	23
≥ 60 jaar	21	17	10	14
Alle leeftijden	126	100	70	100

1) In het gebied wonend.

Hieruit blijkt dat de leeftijdsklassen van 40 jaar en ouder bij de losse landarbeiders relatief wat zwaarder bezet zijn dan bij de vaste landarbeiders. Bij de leeftijdsklassen onder de 40 jaar is de situatie juist omgekeerd. Als gevolg van deze leeftijdsopbouw ligt de gemiddelde leeftijd bij de losse landarbeiders op bijna $39\frac{1}{2}$ jaar en die van de vaste landarbeiders op ongeveer 35 jaar. Er blijkt echter nog een niet onbelangrijk aantal jongere vaste landarbeiders werkzaam te zijn.

§ 5. De opvolgingssituatie op de bedrijven

In hoofdstuk IV § 5 (bijlage 14) zagen wij dat er op 488 A- en B-bedrijven van 1 ha en groter op 6 mei 1959 658 mannelijke gezinsleden werkten. Volgens bijlage 17 zaten hieronder 496 bedrijfshoofden, zodat er 162 overige mannelijke meewerkende gezinsleden overblijven. Hiervan zullen wij aannemen dat het meewerkende (schoon)zoons zijn die als potentiële opvolgers beschouwd kunnen worden voor de bedrijven, waarop ze werkten. De opvolgingssituatie op de gezamenlijke A- en B-bedrijven in mei 1959 kan dan in de eerste plaats weergegeven worden door de verhouding : 1 zoon-opvolger per 3 bedrijven. Uitgaande aan de reeds aangegeven veronderstellingen kunnen wij ook de generatiedrukcijfers berekenen. Stellen wij de gemiddelde aanvaardingsleeftijd op 30 jaar en de gemiddelde abdicatieleeftijd op 65 jaar, dan bedraagt het generatiedrukcijfer 0,77; er bestond dus in 1959 een tekort aan opvolgers voor de bestaande groep A- en B-bedrijven in het hele ruilverkavelingsgebied. Gaan wij met handhaving van dezelfde abdicatieleeftijd uit van een aanvaarding van het bedrijf op 28-jarige leeftijd, dan bedraagt het cijfer 0,94, d.w.z. ook dan is de opvolgingssituatie nog niet helemaal in evenwicht (1,00).

Voor de drie deelgebieden ontstaan voor de A- en B-bedrijven de volgende generatiedrukcijfers:

	30 en 65	28 en 65
Oudega	0,58	0,71,
Garijp	0,85	1,04,
Wartena	1,30	1,58.

Het gebied Oudega heeft voor het huidige aantal A- en B-bedrijven een tekort aan zoons-opvolgers. Het gebied Garijp vertoont onder de huidige omstandigheden een naar het evenwicht tenderende opvolgingssituatie. Het gebied Wartena tenslotte wordt gekenmerkt door een aanzienlijke opvolgingsdruk.

In het voorgaande is geen rekening gehouden met een teruglopen van het aantal A- en B-bedrijven. Treedt in de toekomst een dergelijke aantalsvermindering op - m.n. van de kleine bedrijven - , dan moet de situatie anders beoordeeld worden. In de veronderstelling dat het totale aantal A- en B-bedrijven met 10% zal teruglopen worden de twee generatiedrukcijfers voor deze bedrijven in

het ruilverkavelingsgebied resp. 0,86 en 1,05. Onder de gemaakte veronderstellingen zou dan een evenwichtiger situatie t.a.v. de opvolging ontstaan. Een afneming van het aantal bedrijven met 20% doet generatiedrukcijfers van resp. 0,97 en 1,18 ontstaan, m.a.w. bij een dergelijke toekomstige ontwikkeling zou het huidige aantal potentiële opvolgers eerder aan de hoge kant zijn. Door het relatief hoge aandeel van de kleine bedrijven in de deelgebieden Oudega en Garijp zullen de generatiedrukcijfers voor deze gebieden bij een afneming van het aantal bedrijven met 10 of 20% veel sneller stijgen dan het cijfer voor Wartena. Of het huidige aantal potentiële opvolgers als een in mindere of meerdere mate constant blijvend gegeven mag worden opgevat hangt af van de toekomstige afvloeiing (secundaire afvloeiing) uit de groep van de meewerkende zoons en van de toekomstige toevloeiing (primaire toevloeiing) tot dezelfde groep en dus van het complex van factoren dat deze twee verschijnselen bepaalt.

Daar een verband tussen generatiedruk en grootteklasse der bedrijven te verwachten is, zijn tenslotte in tabel 16 generatiedrukcijfers per grootteklasse weergegeven.

Tabel 16

GENERATIEDRUK
(A- en B-bedrijven)

	Leeftijd bij abdicatie 65 jaar en bij aanvaarding	
	30 jaar	28 jaar
1 - 5 ha	0,21	0,25
5 - 10 ha	0,33	0,40
1 - 10 ha	0,30	0,36
10 - 15 ha	0,67	0,82
15 - 20 ha	1,00	1,22
10 - 20 ha	0,80	0,98
20 - 25 ha	1,55	1,91
25 - 30 ha	1,91	2,34
20 - 30 ha	1,71	2,09
≥ 30 ha	1,99	2,39
≥ 1 ha	0,77	0,94

Uit deze tabel blijkt duidelijk dat de generatiedrukcijfers hoger worden naarmate de bedrijven groter worden. Bestaat op de kleinere bedrijven een tekort aan opvolgers bij het bestaande aantal bedrijven, bij de grootteklassen boven 20 ha stijgen de generatiedrukcijfers snel. De lage generatiedrukgetallen bij de kleinere bedrijven wijzen op een reeds aanzienlijke afvloeiing van zoons in het verleden (primaair en secundair). De hogere generatiedrukcijfers bij de grotere bedrijven wijzen op een gezien de opvolgingsmogelijkheden binnen de grootteklasse te geringe afvloeiing in het verleden. Voor vele kleine bedrijven blijken dus binnen de groep geen potentiële opvolgers aanwezig te zijn, hetgeen in vele gevallen wel zal moeten worden toegeschreven aan de verwachte geringe toekomstige rentabiliteit van deze bedrijven.

SAMENVATTING

1. Het ruilverkavelingsgebied in voorbereiding Garijp-Wartena (totale oppervlakte + 10.000 ha), dat ongeveer 7200 ha cultuurgrond (bedrijven ≥ 1 ha) omvat, is gelegen in de gemeenten Tietjerksteradeel (43%), Smallingerland (40%) en Idaarderadeel (17%). De grenzen van het blok worden voornamelijk door waterwegen gevormd. Qua indeling in landbouwgebieden behoort het gebied voor het grootste gedeelte tot het zandgebied van de Wouden, voor het kleinste gedeelte tot het Veenweidegebied.
2. Voor de weergave van de statistische gegevens en kengetallen werden drie deelgebieden, Oudega, Garijp en Wartena onderscheiden, waarbij de gemeentegrenzen werden aangehouden. Waar in het ruilverkavelingsgebied de grenzen van de drie gemeenten elkaar ontmoeten liggen de petgatengebieden Princenhof en Oude Venen, niet in het ruilverkavelingsblok opgenomen natuurreservaten, die gedeeltelijk als recreatiegebieden gebruikt worden.
3. In de negenjarige periode 1947-1956 is in de drie gemeenten, waarvan het ruilverkavelingsgebied deel uitmaakt, een aanzienlijke verschuiving in de algemene beroepsstructuur opgetreden van agrarisch naar niet-agrarisch. In Smallingerland daalde het procentuele aandeel der agrariërs het sterkst, nl. van 39 tot 25%, in Tietjerksteradeel van 51 tot 37% en in Idaarderadeel van 34 tot 29%. Tietjerksteradeel bleef dus het meest agrarisch. In dezelfde periode nam het uitgaande dagpendelen van mannelijke beroepspersonen toe met resp. 51, 80 en 11%, d.w.z. de positieve ontwikkeling van de niet-agrarische werkgelegenheid heeft niet geleid tot een teruggang van het pendelen. Uitgedrukt in een percentage van de totale mannelijke beroepsbevolking nam het dagforenzenverkeer van mannen in Smallingerland toe van 4 tot 6, in Tietjerksteradeel van 8 tot 14 en in Idaarderadeel van 4 tot 5%. Daar Smallingerland in 1956 een aanzienlijk inkomende-dagpendelaarssaldo vertoonde wijst dit met het voorgaande op een relatief sterke ontwikkeling van de niet-agrarische werkgelegenheid in deze gemeente (Drachten). Ook Idaarderadeel vertoonde in 1956 een inkomende-dagpendelaarssaldo. Tietjerksteradeel had een saldo voor uitgaande dagpendelaars.
4. Van de 590 agrarische bedrijven van 1 ha of meer behoorden in mei 1959 84% tot de A- en B-groep, 9,5% tot de C en 6,5 % tot de D-groep. Er zijn geen grote afwijkingen in de beroepsstructuur tussen de drie deelgebieden.

5. De bedrijfsgroottestructuur vertoonde in mei 1959 het gunstigste beeld in het gebied Wartena (gemiddelde bedrijfsgrootte A- en B-bedrijven ruim 24 ha). De gebieden Oudega en Garijp weken hiervan aanmerkelijk af (gem. bijna 12 en 14 ha). Het aantal A- en B-bedrijven van 1-10 ha per 1000 ha cultuurgrond van alle A- en B-bedrijven bedroeg voor het hele gebied 32, voor Oudega 45, voor Garijp 33 en voor Wartena 4.

6. In alle drie de gemeenten en in beide landbouwgebieden, waartoe het ruilverkavelingsblok behoort neemt het aantal bedrijven van 1 ha en groter af. Deze afnemende gaat gepaard met een concentratiebeweging in de richting van de middelste en hogere bedrijfsgrootteklassen. Wel zijn er tussen de gebieden kleine verschillen. Deze ontwikkeling van de bedrijfsgroottestructuur is het gevolg van een proces van natuurlijke of spontane bedrijfsgroottesanering, dat in verband staat met de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de andere economische sectoren (industrie, diensten), en met de migratie en het pendelen.

7. Landschappelijk gezien behoort het ruilverkavelingsgebied tot drie aanzienlijk verschillende landschappen, het zand-, het veen- en het kleilandschap. De zandeilanden en -ruggen vindt men in het oostelijkste gedeelte, de veengronden in het westen en tussen de zandruggen in, terwijl de klei- en klei-op-veengronden in het uiterste noordwesten en langs de westkant van het gebied worden aangetroffen.

8. De waterbeheersing in het zandgedeelte is niet voldoende; 's winters kunnen de lagere gedeelten wateroverlast hebben, terwijl gedurende de zomer een groot gedeelte van de hogere zandgronden droogtegevoelig is en enkele complexen regelmatig verdrogen. De lagere veen- en klei-op-veengronden, die tot het z.g. Lage Midden van Friesland behoren hebben regelmatig wateroverlast. In het knipkleigebied is de ontwateringstoestand tamelijk goed. Een betere beheersing van Frieslands boezem, een verbeterde detailontwatering en waterschapsconcentratie zijn belangrijke middelen om de situatie t.a.v. de waterbeheersing vooruit te brengen.

9. De verkavelingstoestand is het gunstigst in het gebied Wartena (gemiddeld aantal kavels per bedrijf 2,8; gemiddelde kavelgrootte 7,9 ha; 9% der bedrijven met 5 of meer kavels (op de A- en B-bedrijven)); in Garijp zijn deze cijfers resp. 3,6, 3,8 en 26 en in Oudega 3,3, 3,6 en 16. Het zandgedeelte heeft strokenverkaveling met oude bewoning. Oud is ook de bewoning (terpen) in het klei- en klei-op-veengebied met verspreide ligging van de boerderijen en een min of meer grillige verkaveling (blokverkaveling). In het veengebied staan weinig boerderijen, terwijl er een rechte percelering wordt aangetroffen. In de gebieden Oudega en Garijp zal de gemiddelde kavelafstand aan de hoge kant zijn, doordat vele (kleine) bedrijven hooiland pachten in de verderaf gelegen lagere gedeelten.

10. De toestand van de ontsluiting van de hoger gelegen zandgronden kan in het algemeen als redelijk goed gekwalificeerd worden. Dit is anders in het veen- en klei-op-veengebied. De ontsluiting is hier, hoewel weinig boerderijen voorkomen, erg ongunstig. In het westelijke gedeelte van het ruilverkavelingsgebied wordt de recreatie te water steeds belangrijker, zodat een harmonische oplossing tussen de eisen van de watersport en die van de ontsluiting moet worden gezocht.

11. Wat de verhouding eigendom-pacht betreft werd bij de A- en B-bedrijven 40% van de gebruikte cultuurgrond door eigenaars geëxploiteerd en 60% door pachters. Naar deelgebied vertoont Wartena het laagste percentage voor door eigenaars gebruikte grond (22%). Voor Garijp en Oudega is dit resp. 46 en 43%. Bij de C- en D-groepen is dit percentage resp. 49 en 79%.

12. 59% van de door alle groepen grondgebruikers geëxploiteerde cultuurgrond wordt gepacht. In de groep der A- en B-bedrijven wordt bijna 75% van de gepachte grond met bedrijfsgebouwen gepacht. Op de grootste bedrijven ligt dit percentage het hoogst. De gepachte grond op A- en B-bedrijven wordt voor bijna 80% gepacht van particulieren (44% van land- en tuinbouwers, 35% van overige particulieren). Ruim 20% van de gepachte grond is eigendom van rechtspersonen.

13. Gemeentelijke gegevens van de woningtelling 1956 doen zien dat t.a.v. waterleiding en elektriciteit op de boerderijen Tietjerksteradeel in de gunstigste situatie verkeerde, gevolgd door Idaarderadeel. In Smallingerland liet vooral de watervoorziening nog veel te wensen over. Volgens het P.E.B. in Friesland had Smallingerland ultimo 1959 ook het grootste aantal nog te maken onrendabele aansluitingen op het elektriciteitsnet (nl. 203, waarvan 165 boerderijen waren). Eind november 1958 telde het ruilverkavelingsgebied 106 onrendabele percelen (Oudega 62, Garijp 42 en Wartena 2). Ten aanzien van de waterleiding bedroegen de verzorgingspercentages in Smallingerland, Tietjerksteradeel en Idaarderadeel eind 1958 resp. 91, 90 en 88% (alle woningen).

14. Toepassing van een schaal voor de kwaliteit van enkele ruimtelijke produktie-omstandigheden laat zien dat Smallingerland, Tietjerksteradeel met de gehele Wouden t.o.v. Idaarderadeel, de Veenweide- en de Kleiweidestreek in een ongunstige situatie verkeren.

15. Het bedrijfstype in het ruilverkavelingsgebied heeft zich in het verleden steeds meer gewijzigd in de richting van het weidebedrijf. In mei 1959 lag nog geen 75 ha of ongeveer 1% van de oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven van 1 ha en groter in bouwland, dat voornamelijk in het gebied Garijp wordt aangetroffen. Bij de kleinste A- en B-bedrijven (1-5 ha) en bij de C-bedrijven wordt relatief nog de meeste bouwlandoppervlakte gevonden. Naar bedrijfsgrrootte, beroepsgroep en subgebieden moet gesproken worden

van een zeer homogeen bedrijfstype, dat van het weidebedrijf.

16. De rundveehouderij is geheel gericht op de melkwinning. De A- en B-bedrijven hadden gemiddeld ruim 14 melkkoeien per bedrijf. Per 100 ha grasland werden op de A- en B-bedrijven 105 melkkoeien gehouden (Oudega 105, Garijp 107, Wartena 101). Dit kengetal is het hoogst bij de kleinste en kleinere bedrijven (resp. 156 en 120), het laagst op de bedrijven van 30 ha en meer (91).

17. De jongveebezetting, d.w.z. het aantal kalveren en pinken per 100 melkkoeien, bedraagt op de A- en B-bedrijven 96 (52 kalveren en 44 pinken). Oudega heeft de hoogste bezetting (102), Garijp en Wartena resp. 92 en 91. Naar grootteklasse zijn er geen opmerkelijke verschillen te constateren.

18. Mestvarkens werden op 5% van de A- en B-bedrijven gehouden, fokzeugen op 18% (gemiddeld 8 mestvarkens en 2,7 fokzeugen per bedrijf). Oudega heeft relatief de meeste bedrijven met mestvarkens en fokzeugen. Toenemende bedrijfsgrootte betekent toeneming van de mestvarkensbezetting. Minder duidelijk is dit verband bij de fokzeugenbezetting.

19. Slechts bijna de helft der A- en B-bedrijven had in 1959 leg-hennen (gemiddeld 31 per bedrijf). Ongeveer een kwart der A- en B-bedrijven hield schapen (gemiddeld 11 per bedrijf). 86% der A- en B-bedrijven heeft een of meer werkpaarden.

20. Uit gemeentelijke cijfers voor 1955 en 1958 bleek dat het aantal bedrijven met trekker(s) en melkmachine(s) zich in Smallingerland en Tietjerksteradeel meer dan verdubbelde, terwijl Idaarderadeel bijna een verdubbeling te zien gaf. In 1955 waren de percentages bedrijven ≥ 10 ha met eigen trekker(s) resp. 33, 29 en 33, met melkmachine(s) resp. 9, 12 en 16 voor de drie gemeenten.

21. Ook het ruilverkavelingsgebied Garijp-Wartena is betrokken in een proces van nog steeds afnemende agrarische werkgelegenheid. In verband met de noodzakelijke en wenselijke verhoging van de agrarische arbeidsproduktiviteit leidt een complex van oorzaken hiertoe. Een momentopname (6 mei 1959) laat zien dat de arbeidsbezetting op 488 A- en B-bedrijven van 1 ha en groter bestond uit 658 mannelijke gezinsleden (496 bedrijfshoofden en 162 meewerkende zoons). Nog bijna 170 vrouwelijke gezinsleden werkten mee, terwijl er 145 vreemde mannelijke en 5 vreemde vrouwelijke arbeidskrachten op die 488 bedrijven werkzaam waren. Het gebied Wartena telde 2,1 vreemde arbeidskracht gemiddeld per bedrijf, de gebieden Oudega en Garijp resp. 0,28 en 0,27.

22. Een schaal voor de kwaliteit van de bedrijfsvoering, toegepast op de drie gemeenten en de twee landbouwgebieden, waartoe het ruilverkavelingsgebied behoort, liet zien dat Smallingerland en Tietjerksteradeel ook in dit opzicht een aanzienlijke achterstand t.o.v. Idaarderadeel en de twee weidegebieden in Friesland vertoonden.

23. De door een moderne ruilverkaveling teweeggebrachte technische en economische veranderingen zullen in het gebied de groepsstructuur en de relatiepatronen tussen mensen en groepen beïnvloeden en daardoor wijzigingen veroorzaken in de tot dusver relatief minder snel veranderende waardenstelsels en handelingspatronen der individuen en groepen. Deze versnelde sociale processen behoeven een zekere mate van maatschappelijke begeleiding. De technisch-economische plannen dienen daarom te worden gecompleteerd door een sociaalculturele planning, waardoor richting wordt gegeven aan het komende samenlevingspatroon.

24. De inkomenspositie van de landbouwers bleek in 1956 in Idaarderadeel aanmerkelijk beter te zijn dan in Smallingerland en Tietjerksteradeel. De twee laatste gemeenten ontliepen elkaar niet veel (resp. 84 en 86% van de landbouwers met een inkomen beneden f.6.000,-). De inkomensverdeling voor alle werkenden vertoonde een ongunstiger beeld.

25. De krottensituatie in de drie gemeenten vertoonde in Tietjerksteradeel het ongunstigste beeld, terwijl Smallingerland het geringste krottenpercentage had. Idaarderadeel vertoonde een met het provinciale cijfer overeenkomend percentage, dat even beneden dat van Tietjerksteradeel lag.

In de drie gemeenten is meer dan 85% van de boerderijen voor 1931 gebouwd.

26. De leeftijdsopbouw der bedrijfshoofden in de A- en B-groep liet zien dat 7% 65 jaar of ouder was, 55% behoorde tot de leeftijdsgroep 45-65 jaar en 37% tot de leeftijdsgroep tot 45 jaar.

27. De leeftijdsopbouw van de in het gebied wonende landarbeiders (126 vaste en 70 losse) liet zien dat de oudere leeftijdsgroepen bij de losse arbeiders procentueel sterker bezet zijn dan bij de vaste arbeiders. Onder de 40 jaar is de situatie juist omgekeerd. Dientengevolge lag de gemiddelde leeftijd van de vaste arbeiders op ruim 39 jaar en die van de losse arbeiders op ongeveer 35 jaar.

28. In mei 1959 kon de opvolgingssituatie op de A- en B-bedrijven weergegeven worden door de verhouding 1 zoon-opvolger per 3 bedrijven. De generatiedrukcijfers voor het hele gebied wijzen, wanneer uitgegaan wordt van het bestaande aantal bedrijven, op een tekort aan opvolgers; m.n. in Oudega is dit het geval, in mindere mate in Garijp. In Wartena zijn te veel opvolgers. Naar grootteklasse gezien komen de tekorten voor op de bedrijven beneden 15 ha, terwijl er op de bedrijven boven 20 ha een overschot aan potentiële opvolgers is. Een evenwichtig beeld laat de grootteklasse 15-20 ha zien. Wanneer men rekening houdt met een toekomstige afnemende van het aantal (kleine) A- en B-bedrijven zou het huidige tekort aan potentiële opvolgers verdwijnen en, bij zeer sterke afnemende van het aantal bedrijven, zelfs omslaan in een teveel.

LIJST VAN BIJLAGEN

1. Belangrijke forenzengemeenten
2. De bedrijven in het ruilverkavelingsgebied
3. Hoofd- en nevenberoepen van resp. B- en C-grondgebruikers
4. Geregistreerde grondgebruikers met bedrijven < 1 ha
5. De bedrijven van 1 ha en groter (1910-1955)
6. Eigendom en pacht
7. Gepachte grond
8. Boerderijen en tuinderswoningen
9. De cultuurgrond per beroepsgroep
10. Cultuurgrondgebruik en akkerbouwplan
11. Rundvee
12. Varkens, kippen, schapen en werkpaarden
13. Motoren
14. Arbeidskrachten
15. Inkomensverdeling landbouwers en alle werkenden
16. Krotwoningen en noodverblijven april 1959
17. Leeftijd van de bedrijfshoofden
18. Leeftijd van de landarbeiders

FORENZENVERKEER¹⁾

Aantal uitgaande werkforenzen ²⁾ :		Aantal inkomende werkforenzen ²⁾ :	
naar:		Smallin- van:	
Achtkarspelen	18	gerland	Achtkarspelen 140
Opsterland	13		Opsterland 190
Leeuwarden	26		Leeuwarden 12
			Grootegast 24
			Marum 17
			Tietjerksteradeel 40
			Dantumadeel 16
			Heerenveen 13
			Kollumerland 16
			Ooststellingwerf 23
	totaal 314		totaal 536
naar:		Tietjerk- van:	
Achtkarspelen	20	steradeel	Achtkarspelen 45
Dantumadeel	16		Dantumadeel 89
Leeuwarden	299		Leeuwarden 14
Idaarderadeel	26		Heerenveen 10
Leeuwarderadeel	10		
Smallingerland	40		
	totaal 631		totaal 187
naar:		Idaar- van:	
Leeuwarden	45	dera- deel	Leeuwarden 20
			Nauwerderhem 46
			Tietjerksteradeel 26
			Utingeradeel 29
			Opsterland 26
	totaal 89		totaal 169

1) Alleen de gemeenten met 10 of meer personen zijn vermeld.

2) Aantal gezinshoofden en alleenstaanden.

Bron: C.B.S. woningtelling 1956.

DE BEDRIJVEN IN HET RUILVERKAVELINGSGEBIED

	Aantal be- drijven	Aantal bedrijfshoofden behorend tot beroepsgroep(en)					Oppervlakte cultuurgrond van A- en B-bedrijven	
		A	B	A en B	C	D	in ha	in %
Oudega:								
1 - 5 ha	64	20	6	26	21	17	87,42	3
5 - 10 ha	99	94	3	97	1	1	712,91	26
10 - 15 ha	50	47	1	48	2	-	591,14	21
15 - 20 ha	32	32	-	32	-	-	544,88	20
20 - 25 ha	10	10	-	10	-	-	212,05	8
25 - 30 ha	11	11	-	11	-	-	303,90	11
≥ 30 ha	8	8	-	8	-	-	297,40	11
alle grootte- klassen	274	222	10	232	24	18	2749,70	100
Garijp:								
1 - 5 ha	69	28	1	29	24	16	103,50	4
5 - 10 ha	72	66	-	66	4	2	507,35	17
10 - 15 ha	46	43	1	44	2	-	544,94	19
15 - 20 ha	30	30	-	30	-	-	511,07	18
20 - 25 ha	18	17	1	18	-	-	413,05	14
25 - 30 ha	10	9	-	9	1	-	242,72	8
≥ 30 ha	13	13	-	13	-	-	580,70	20
alle grootte- klassen	258	206	3	209	31	18	2903,33	100
Wartena:								
1 - 5 ha	3	1	-	1	1	1	4,00	0
5 - 10 ha	4	3	1	4	-	-	30,32	2
10 - 15 ha	10	9	1	10	-	-	125,60	10
15 - 20 ha	8	8	-	8	-	-	137,80	11
20 - 25 ha	12	11	-	11	1	-	244,54	20
25 - 30 ha	8	8	-	8	-	-	216,80	18
≥ 30 ha	13	13	-	13	-	-	476,65	39
alle grootte- klassen	58	53	2	55	2	1	1235,71	100
Gehele gebied:								
1 - 5 ha	136	49	7	56	46	34	194,92	3
5 - 10 ha	175	163	4	167	5	3	1250,58	18
10 - 15 ha	106	99	3	102	4	-	1261,68	18
15 - 20 ha	70	70	-	70	-	-	1193,75	17
20 - 25 ha	40	38	1	39	1	-	869,64	13
25 - 30 ha	29	28	-	28	1	-	763,42	11
≥ 30 ha	34	34	-	34	-	-	1354,75	20
alle grootte- klassen	590	481	15	496	57	37	6888,74	100

Bronnen: C.B.S. mei 1959; L.E.I.

HOOFD- EN NEVENBEROEPEN VAN RESP. DE C- EN B-GRONDGEBRUIKERS

	Aantal grondgebruikers			
	Oudega	Garijp	Wartena	gehele blok
Groep B:				
melkrijder	3	-	-	3
landarbeider	2	1	-	3
grondwerker	-	-	-	-
loonwerker	-	1	-	1
direct afhankelijke beroepen	2	1	2	5
indirect afhankelijke beroepen	-	-	-	-
verzorgende beroepen	2	-	-	2
industrie-arbeider	1	-	-	1
los arbeider	-	-	-	-
overige beroepen	-	-	-	-
Alle B-grondgebruikers	10	3	2	15
Groep C:				
melkrijder	3	2	-	5
landarbeider	3	8	-	11
grondwerker	2	2	-	4
loonwerker	1	5	-	6
direct afhankelijke beroepen	6	5	1	12
indirect afhankelijke beroepen	-	-	-	-
verzorgende beroepen	3	2	-	5
industrie-arbeider	4	2	-	6
los arbeider	-	-	-	-
overige beroepen	2	5	1	8
Alle C-grondgebruikers	24	31	2	57

Bron: L.E.I. 1959.

Bijlage 4

GEREGISTREERDE GRONDGEBRUIKERS MET BEDRIJVEN < 1 HA

	Aantal geregistreeerde grondgebruikers in de beroepsgroep			
	A	B	C	D
Veehouder-pluimveehouder	4	-	1	1
Winkelier, melkventer, e.d.	-	-	3	-
Melkrijder, voerman	-	-	9	-
Landarbeider, grondwerker	-	-	36	-
Fabrieksarbeider en ambachtsman	-	-	7	-
Aardappelselecteur	-	-	1	-
Bouwvakarbeider	-	-	2	-
Rentenier en zonder beroep	-	-	-	5
Rustend veehouder	-	-	-	11
Rustend landarbeider	-	-	-	4
Rustend niet-agrariër	-	-	-	2
Zieke, invalide e.d.	-	-	-	2
Overige beroepen	-	-	3	-
Alle grondgebruikers	4	-	62	24

Bron: L.E.I. 1959.

Bijlage 5

DE BEDRIJVEN VAN 1 HA EN GROTER
(1910-1955)

	Jaar	Aantal bedrijven										Percentage bedrijven in de grootteklasse										Bedrijven ≥ 1 ha		Indexcijfer (1910=100)	
		in de grootteklasse					grootteklasse					opp. cult. grond in ha		opp. bedr. grootte in ha		opp. cult. grond in ha		gen. bedr. grootte in ha							
		totaal					grootteklasse					opp. cult. grond in ha		opp. bedr. grootte in ha		opp. cult. grond in ha		gen. bedr. grootte in ha							
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha	opp. cult. grond in ha	opp. bedr. grootte in ha	opp. cult. grond in ha	gen. bedr. grootte in ha					
Smallingerland	1910	823	488	120	113	51	51	59	15	14	6	6	6609	8,03	100	100	100	100	100	100					
	1921	939	527	186	129	55	42	56	20	14	6	4	7136	7,60	114	108	95	95	95	95					
	1930	1013	524	216	172	66	35	52	21	17	7	3	7976	7,87	123	121	98	98	98	98					
	1947	1039	470	228	202	94	45	45	22	19	9	5	9525	9,17	126	144	114	114	114	114					
	1950	1089	481	279	202	87	40	44	26	18	8	4	9717	8,92	132	147	111	111	111	111					
Tietjerksteradeel	1955	1009	408	274	207	87	33	40	27	21	9	3	9329	9,25	123	141	115	115	115	115					
	1910	1069	539	192	158	78	102	50	18	15	7	10	10906	10,20	100	100	100	100	100	100					
	1921	1158	560	211	217	81	89	48	18	19	7	8	10849	9,37	108	99	92	92	92	92					
	1930	1231	516	293	245	91	86	42	24	20	7	7	12036	9,78	115	110	96	96	96	96					
	1947	1247	437	325	291	104	90	35	26	23	8	8	13426	10,77	117	123	106	106	106	106					
De Wouden	1950	1234	424	377	259	106	68	34	31	21	9	5	12623	10,23	115	116	100	100	100	100					
	1955	1187	372	373	277	97	68	31	32	23	8	6	12528	10,55	111	115	103	103	103	103					
	1910	9263	5649	1432	1085	531	566	61	15	12	6	6	71820	7,75	100	100	100	100	100	100					
	1921	10372	5868	1972	1485	606	468	57	19	14	6	4	79219	7,64	112	110	99	99	99	99					
	1930	10966	5644	2398	1767	708	449	51	22	16	6	5	88240	8,05	118	123	104	104	104	104					
Idaarderadeel	1947	10861	4642	2583	2183	898	555	43	24	20	8	5	103924	9,57	117	145	123	123	123	123					
	1950	10775	4473	2853	2096	906	447	42	27	19	8	4	100931	9,37	116	141	121	121	121	121					
	1955	10326	3874	3018	2102	914	418	38	29	20	9	4	99742	9,66	111	139	125	125	125	125					
	1910	248	36	31	30	64	87	15	12	12	26	35	5618	22,65	100	100	100	100	100	100					
	1921	271	31	41	61	75	63	11	14	23	29	23	5436	20,06	109	97	89	89	89	89					
Veenweidestreek	1930	268	18	37	72	74	67	7	14	27	28	24	5650	21,08	108	101	93	93	93	93					
	1947	271	25	39	64	82	61	9	14	24	30	23	5551	20,48	109	99	90	90	90	90					
	1950	286	39	45	70	77	55	14	16	24	27	19	5498	19,22	115	98	85	85	85	85					
	1955	255	27	30	68	75	55	10	12	27	29	22	5232	20,52	95	93	91	91	91	91					
	1910	2227	501	358	377	372	619	23	16	17	17	27	43502	19,53	100	100	100	100	100	100					
Veenweidestreek	1921	2620	612	504	533	452	519	24	19	20	17	20	44579	17,01	118	102	87	87	87	87					
	1930	2710	562	533	602	496	517	21	20	22	18	19	46578	17,19	122	107	88	88	88	88					
	1947	2771	493	485	689	560	544	18	17	25	20	20	49361	17,81	124	113	91	91	91	91					
	1950	2779	494	529	726	567	463	18	19	26	20	17	47737	17,18	125	110	88	88	88	88					
	1955	2689	440	501	741	570	437	16	19	28	21	16	46615	17,34	121	107	89	89	89	89					

Bronnen: Directie van de Landbouw 1910-1930
C.B.S. 1947-1955.

Bijlage 6

EIGENDOM EN PACHT

EIGENDOM EN PACHT							
	Aantal be- drijven	Perc. bedrijven met de cultuurgrond			Oppervlakte cultuur- grond in ha	Perc. cultuurgrond	
		100% in eigen- dom	≥ 50% in eigen- dom	> 50% gepacht		in eigendom	gepacht
A- en B-bedrijven							
1 - 5 ha	56	22	16	23	195	39	61
5 - 10 ha	167	18	19	23	1250	36	64
10 - 15 ha	102	17	18	20	1262	34	66
15 - 20 ha	70	14	26	17	1194	38	62
20 - 25 ha	39	23	26	20	870	49	51
25 - 30 ha	28	21	14	29	763	38	62
≥ 30 ha	34	29	18	21	1355	48	52
alle grootte- klassen							
	496	19	19	22	6889	40	60
Oudega							
	232	22	20	22	2750	43	57
Garijp							
	209	18	22	20	2903	46	54
Wertena							
	55	9	9	25	1236	22	78
C-bedrijven ≥ 1 ha							
	57	26	19	21	245	49	51
D-bedrijven ≥ 1 ha							
	37	76	3	8	82	79	21

Bron: C.B.S. mei 1959.

GEPÄCHTE GROND

	Oppervl. pacht- grond in ha	Percentage grond gepacht							
		korter dan één jaar	langer dan één jaar		in het buitenland wonend	in Nederland wonend		overheids- lichamen	overige rechts- personen
			met bedrijfs- gebouwen	zonder bedrijfs- gebouwen		land- of tuinbouwers	overige particu- lieren		
A- en B-bedrijven									
1 - 5 ha	119	-	37	63	-	59	26	3	12
5 - 10 ha	799	-	61	39	1	52	34	2	11
10 - 15 ha	827	-	66	34	-	55	26	0	18
15 - 20 ha	736	0	76	24	-	41	32	-	27
20 - 25 ha	446	-	76	24	-	43	29	-	28
25 - 30 ha	472	-	80	20	-	38	45	-	17
≥ 30 ha	701	-	88	12	1	25	47	0	27
totaal	4100	0	73	27	0	44	35	1	20
Oudega	1570	-	75	25	1	47	27	0	25
Garijp	1570	-	71	29	-	62	27	1	10
Wartena	960	0	72	28	-	9	62	-	29
C-bedrijven ≥ 1 ha	124	-	40	60	-	33	50	4	13
D-bedrijven ≥ 1 ha	17	-	47	53	-	77	18	-	5

Bron: C.B.S. mei 1959.

- 53 -

DE CULTUURGROND PER BEROEPSGROEP

Bron: C.B.S.mei 1959.

Bijlage 10

CULTUURGRONDGEBRUIK EN AKKERBOUWPLAN

	Aantal be- drijven	Oppervl. cult.grond in ha	Perc.cultuurgrond		Oppervl. bouwland in ha	Perc.bouwland beteeld met	
			gras- land	bouw- land		granen	hakvruchten
A- en B-bedrijven							
1 - 5 ha	56	195	98	2	3,95	63	37
5 - 10 ha	167	1250	99	1	9,31	72	27
10 - 15 ha	102	1262	99	1	11,74	54	46
15 - 20 ha	70	1194	99	1	10,79	37	50
20 - 25 ha	39	870	99	1	7,48	40	60
25 - 30 ha	28	763	99	1	10,22	27	61
≥ 30 ha	34	1355	99	1	15,65	51	49
totaal	496	6889	99	1	69,14	53	43
Oudega							
Garijp	232	2750	99	1	24,95	60	40
Wartena	209	2903	98	2	44,19	50	44
	55	1236	100	-	-	-	-
C-bedrijven ≥ 1 ha	57	245	98	2	3,81	51	49
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	82	99	1	0,56	23	77

Bron: C.B.S. mei 1959.

Bijlage 11

RUNDVEE

	Aantal be- drijven	Bedrijven met melkkoeien			Per 100 melkkoeien	
		in % van alle bedrijven	aantal melkkoeien		aantal kalveren	aantal pinken
			per bedrijf	per 100 ha grasland		
A- en B-bedrijven						
1 - 5 ha	56	100	5,3	156	50	32
5 - 10 ha	167	99	8,9	120	57	41
10 - 15 ha	102	100	13,0	106	57	46
15 - 20 ha	70	100	17,6	104	51	43
20 - 25 ha	39	100	22,0	99	49	47
25 - 30 ha	28	100	27,0	100	50	45
≥ 30 ha	34	100	36,0	91	48	45
totaal	496	100	14,4	105	52	44
Oudega						
Garijp	232	100	12,3	105	56	46
Wartena	209	100	14,8	107	49	43
	55	100	22,7	101	51	40
O-bedrijven ≥ 1 ha	57	54	5,2	107	41	58
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	59	2,3	104	47	92

VARKENS, KIPPEN, SCHAPEN EN WERKPAARDEN

	Aantal be- drijven	Bedrijven met mestvarkens		Bedrijven met fokzeugen		Bedrijven met leghennen		Bedrijven met schapen		Be- drijven met werk- paarden in % ¹⁾
		in % ¹⁾	aantal per bedrijf	perc. be- drijven	aantal per bedrijf	perc. be- drijven	aantal per bedr.	perc. bedr. per bedrijf		
A- en B-bedrijven										
1 - 5 ha	56	7	5	21	1,9	51	77	16	3	55
5 - 10 ha	167	5	6	16	2,3	40	37	13	5	90
10 - 15 ha	102	7	5	21	3,0	47	20	23	7	92
15 - 20 ha	70	6	7	16	2,8	56	29	27	8	90
20 - 25 ha	39	3	16	13	3,6	69	11	41	12	79
25 - 30 ha	28	7	16	25	2,0	46	17	36	14	89
≥ 30 ha	34	3	22	24	4,8	59	18	68	25	94
totaal	496	5	8	18	2,7	49	31	25	11	86
Oudega	232	6	9	23	2,7	44	42	15	8	89
Garijp	209	5	6	16	3,0	57	26	27	12	86
Wartena	55	4	9	5	1,3	36	11	55	14	75
C-bedrijven ≥ 1 ha	57	7	6	7	2,8	35	48	21	11	18
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	-	-	11	1,2	49	44	22	5	22

1) In % van alle bedrijven.
Bron: C.B.S. mei 1959.

Bijlage 13

MOTOREN

	Aantal bedrijven			
	totaal	met in eigendom 1)		
		elektro- motoren	benzine- motoren	petroleum- of benzinemotoren
A- en B-bedrijven				
1 - 5 ha	56	-	1	-
5 - 10 ha	167	6	4	1
10 - 15 ha	102	17	10	2
15 - 20 ha	70	19	11	2
20 - 25 ha	39	15	6	2
25 - 30 ha	28	15	9	-
≥ 30 ha	34	16	9	3
totaal	496	88	50	10
Oudega	232	24	12	3
Garijp	209	49	18	1
Wartena	55	15	20	6
C-bedrijven ≥ 1 ha	57	-	1	-
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	1	-	-

1) Mede-eigendom komt indit ruilverkavelingsgeschied niet voor. Bron: C.B.S. mei 1959.

ARBEIDSKRACHTEN

	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten op 6 mei 1959					
		gezinssleden		anderen		totaal	
		mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
A- en B-bedrijven							
1 - 5 ha	56	61	4	1	-	62	4
5 - 10 ha	164	190	47	8	1	198	48
10 - 15 ha	101	131	33	22	-	153	33
15 - 20 ha	70	100	42	32	1	132	43
20 - 25 ha	36	63	16	14	1	77	17
25 - 30 ha	28	51	15	21	-	72	15
≥ 30 ha	33	62	11	47	2	109	13
totaal	488	658	168	145	5	803	173
Oudega	229	289	87	64	2	353	89
Garijp	205	284	49	55	-	339	49
Wartena	54	85	32	26	3	111	35
C-bedrijven ≥ 1 ha	47	50	2	5	-	55	2
D-bedrijven ≥ 1 ha	36	33	3	9	-	42	3

Bron: C.B.S. mei 1959.

INKOMENSVERDELING LANDBOUWERS EN ALLE WERKENDEN

	Percentage personen in					
	gemeente		gemeente		provincie	
	Snallingerland	Tietjerksteradeel	Idaarderadeel	provincie	Friesland	
Landbouwers in inkomensklasse:						
< f. 3.000,-	17	31	6	21		
f. 3.000,- - " 6.000,-	67	55	37	54		
" 6.000,- - " 10.000,-	16	12	45	20		
≥ f. 10.000,-	0	2	12	5		
Werkenden in inkomensklasse:						
< f. 3.000,-	36	52	40	42		
f. 3.000,- - " 6.000,-	52	41	46	46		
" 6.000,- - " 10.000,-	11	6	11	9		
≥ f. 10.000,-	1	1	3	3		

Bron: C.B.S. woningtelling 1956.

KROTWONINGEN EN NOODVERBLIJVEN APRIL 1959

	Aantal krotwoningen	Aantal krotwoningen in % van gehele woningvoorraad	Aantal nood- verblijven
Smallingerland	319	4,9	47
Tietjerksteradeel	359	6,7	13
De Wouden	2402	5,5	420
Idaarderadeel	132	6,2	5
Veenweidestreek	1101	7,7	82
Friesland 2)	5683	6,2	582

- 1) Waaronder begrepen bewoonde onbewoonbaar verklaarde woningen en de nog niet onbe-
woonbaar verklaarde woningen in de urgentieklussen I, II en III voor krotopruiming.
- 2) Zonder de stedelijke kernen Leeuwarden, Sneek, Harlingen, Bolsward, Franeker en
Dokkum.

Bron: Provinciale Directie van de Volkshuisvesting en Bouwnijverheid in Friesland.

Bijlage 17

LEEFTIJD VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

PERCENTIE VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage bedrijfs- hoofden						leeftijd onbekend
		in de leeftijds- klasse van						
		< 35 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar		
A- en B-bedrijven								
1 - 5 ha	56	7	25	23	36	9	-	-
5 - 10 ha	167	22	20	30	21	7	0	0
10 - 15 ha	102	18	22	34	16	9	1	1
15 - 20 ha	70	16	19	31	28	6	-	-
20 - 25 ha	39	13	23	46	15	3	-	-
25 - 30 ha	28	21	32	29	7	11	-	-
≥ 30 ha	34	3	12	35	41	9	-	-
totaal	496	16	21	32	23	7	0	0
Oudega	232	18	24	30	21	6	1	1
Garijp	209	15	18	33	26	8	-	-
Wartena	55	13	24	34	18	11	-	-
C-bedrijven ≥ 1 ha	57	9	28	30	26	4	3	3
D-bedrijven ≥ 1 ha	37	-	-	-	22	76	2	2

Bron: C.B.S. mei 1959.

Bijlage 18

LEEFTIJD VAN DE LANDARBEIDERS

Geboortejaar	Aantal in gebied wonend en werkend		Aantal in gebied wonend, buiten gebied werkend		Aantal buiten gebied wonend, in gebied werkend		Aantal in het gebied werkend	
	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los
< 1894	1	3	-	-	-	-	1	3
1895 - 1899	3	5	-	-	-	-	3	5
1900 - 1904	8	3	2	2	-	-	8	3
1905 - 1909	6	9	5	-	-	1	6	10
1910 - 1914	8	9	3	2	1	1	9	10
1915 - 1919	6	4	2	-	-	-	6	4
1920 - 1924	6	3	5	2	-	-	6	3
1925 - 1929	15	2	-	-	1	1	16	3
1930 - 1934	6	4	1	-	-	-	6	4
1935 - 1939	26	9	2	3	1	-	27	9
≥ 1940	20	9	1	1	1	-	21	9
Alle landarbeiders	105	60	21	10	4	3	109	63

Bron: districtsegment B.P.L.